
Asta Masiulionytė

Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio psichologinis portretas

Straipsnio tikslas – remiantis individualia politinio ir religinio neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių patirtimi ir subjektyviais šios patirties vertinimais sovietmečiu ir Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu sudaryti psichologinį pasipriešinimo dalyvio portretą. Analizuojamos įsitraukimo į neginkluotąją antisovietinę veiklą aplinkybės, pobūdis ir subjektyvus jo vertinimas pačių dalyvių akimis, nagrinėjamos įvairios neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvių požiūrio į šią savo veiklą tendencijos susidūrimo su sovietiniu pasipriešinimu patirties kontekste. Apžvelgiami reikšmingiausi persekiojimo, kratų, tardymų, bausmių vykdymo ir taikymo patirties aspektai, kuriuose atsiskleidžia pagrindiniai asmenybės bruožai ir jų dinamika, tiriamos neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvio asmenybės kryptingumo tendencijos nepriklausomos Lietuvos kontekste, lyginami religinio ir politinio neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvių psichologiniai portretai sovietmečiu ir nepriklausomybės laikotarpiu.

ĮVADAS

Šeštajame dešimtmetyje prasidėjęs neginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas yra plati mokslinė sritis žvelgiant chrono-

logiškai ir galimų temų įvairovės požiūriu. Šio laikotarpio procesų istorinių tyrimų pagausėjo atsivėrus archyvams, jie įgavo gana platų galimų požiūrio perspektyvų spektrą, susijusį su tuo, kad Rytų Europos šalyse pasibaigęs komunistinis laikotarpis paskatino ir tam tikrą santykio su istorijos mokslu atsinaujinimą bei jo svarbos permąstymą¹. Šis atsinaujinimas lėmė tokius reiškinius kaip oficialaus ir nekvestionuojamo istorijos vertinimo atsisakymas, aktyvesnės atviros diskusijos ir polemika ne tik dėl praeities faktų, bet ir dėl jų vertinimo bei susitelkimas į istorinių procesų eigą ir analizę tolstant nuo istorijos kaip galinčios teikti tautos identiteto atskirties pajautimą². Pastangos kuo plačiau ir išsamiau suprasti vykstančius istorinius procesus, skirtingų požiūrių toleravimas ir dalyvavimas viešose diskusijose atveria ir be galo didelį neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo procesų tyrimų lauką, kuriame keliami klausimai gali būti susiję tiek su vykusiu socialinių, politinių, ekonominių ar kultūrinių įvykių analize, tiek ir su konkrečių ryškiausių, šiam procesui poveikį dariusių asmenybių tyrimais.

Straipsnyje siekiama prisiliesti prie neginkluotojo pasipriešinimo istorijos supratimą formavusių procesų aktyvių joje dalyvavusių asmenybių kontekste. Daugiausia dėmesio skiriant šių asmenų individualios patirties

ir subjektyvaus jos vertinimo analizei yra kuriamas išsamus tyliosios rezistencijos dalyvio psichologinis portretas, taip siekiant atsakyti ne į dažniausiai istorikų darbuose keliamą klausimą, *kaip vyko neginkluotasis pasipriešinimas*, bet analizuojant tai, *kas jame dalyvavo*. Tokio tyrimo naujumą pagrindžia jame pateikiama originali ir istorikų darbuose gana reta tarpdisciplininė prieiga prie sovietinio laikotarpio tyrimų, galinti padėti pasiekti dar neištyrinėtus aspektus žvelgiant į istorijos procesą iš naujo požiūrio taško.

Naudojant neskelbtus archyvinis šaltinius straipsnyje daugiausia remiamasi informacija, fiksuota KGB dokumentuose, saugomuose Lietuvos ypatingajame archyve. Paremti straipsnį svarbia autentiška neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių tardymo procedūrų medžiaga leido Lietuvos SSR valstybės saugumo komiteto (toliau – KGB) Tardymo skyriaus bylos³, o apie nuomones viešojoje erdvėje, atsispindinčias anuometiniuose užsienio ir Lietuvos periodiniuose leidiniuose, – LSSR valstybės saugumo komiteto (KGB) fonde⁴ saugomi dokumentai.

Neginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas tiek lietuvių, tiek užsienio tyrėjų dėmesio lauke atsiduria gana dažnai. Kraštiečių veikaluose ši tema paprastai nagrinėjama laisvės kovų bendrąja prasme kontekste, ją suvokiant kaip ginkluotojo pasipriešinimo tęsinį ar įtraukiant į tokias platesnes temas kaip Sovietų Sąjungos žlugimo arba Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo problematika. Tuo tarpu į užsienio mokslininkų veikalus ji patenka tyrinėjant opozicijos komunizmui apraiškas Rytų Europos šalyse ir buvusioje Sovietų Sąjungoje, juose daugiausia dėmesio skiriama Rusijos disidentiniam judėjimui. Kaip atskira tyrimų sritis neginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje dažniausiai nagrinėjamas gvildenant atskiras jo apraiškas, pagrindinį dėmesį skiriant siauresniems laikotarpiams⁵ ir tokioms

temoms kaip jaunimo organizacijos⁶, roko maršai⁷, žmogaus teisių gynimo⁸ ir kitos Lietuvoje veikusios grupės⁹, užsienio organizacijos¹⁰, sąjūdžiai¹¹, judėjimai¹², pagrindinė periodinė savilaida¹³, taip pat susitelkiama į atskirų didesnę reikšmę turėjusių užsienio¹⁴ ir Lietuvos asmenybių¹⁵ veiklą. Neretai šios temos aptariamos specifiniame ir izoliuotame visuomeninio, kultūrinio, religinio¹⁶ arba represinio¹⁷ pobūdžio veiklos kontekste. Konkrečių išsamiai nagrinėjamų šios temos sričių lietuvių istorikų darbuose sąrašas iš tiesų ilgas, bet tokių, kuriuose pateikiamas platesnis, sovietinį laikotarpį ir nepriklausomybės metus sujungiantis tarpdisciplininis žvilgsnis, reta¹⁸. Taigi neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvio asmenybės plačiąja prasme tyrimų laukas kol kas lieka už Lietuvos istorikų dėmesio ribų.

Gana plačių tyrimo chronologinių ribų – nuo postalininio laikotarpio iki šių dienų – pasirinkimas motyvuojamas neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvių, kurių psichologiniai portretai nagrinėjami šiame darbe, biografijų ypatumais. Chronologinių ribų pradžia nustatoma atsižvelgiant į įsitraukimo į šią veiklą pradžią. Vėliau prasminę laiko ribą brėžiant ties 1990 m. persikeliami į nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, kurio detalesnis struktūravimas ir chronologinių ribų pabaiga ir vėl remiasi šių asmenų biografijų momentais. Tokia su antisovietinio pasipriešinimo judėjimo tyrimais susijusi chronologinių ribų apibrėžimo specifika minima ir kitų autorių darbuose¹⁹, kuriuose, siejant su tuo, kad neginkluotojo pasipriešinimo judėjimai nefunkcionavo organizacinio ar politinio principo pagrindu, leidžiančiu nustatyti aiškius chronologinio skirstymo kriterijus, yra remiamasi konkrečių asmenų, suvokusių save kaip šio judėjimo dalyvių, subjektyviais vertinimais.

„Neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo“ terminas straipsnyje pasirinktas

siekiant išvengti galimo aptariamo reiškinių tapatinimo su Rusijos disidentiniu judėjimu, o kartu norint atsiriboti nuo partizaninio judėjimo temos. Be to, Lietuvoje disidentais laikomos tik dvi asmenybės – Aleksandras Štromas²⁰ ir Tomas Venclova²¹, tuo tarpu šiame straipsnyje aptariami neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyviai nepriskirtini prie šios kategorijos. Vis dėlto kai kuriais atvejais lygiagrečiai vartojant „disidentizmo“ arba „disidentinio judėjimo“, „disidento“ sąvokas sąmoningai siekiama į šį reiškinį pažvelgti jame dalyvavusių asmenybių akimis. Šie terminai vartojami kaip sinonimai tada, kai straipsnyje aptariamų asmenybių suvokimo kontekste šių sąvokų prasmė atitinka pasipriešinimo veiklos, kurios priemonės gali būti traktuojamos ir kaip neperžengiančios tuometinės valdžios nustatytų ribų (pvz., peticijos ar viešos demonstracijos), ir kaip esančios už šių ribų (pvz., savilaida), supratimą²². Siekiant išvengti kartojimosi lygiagrečiai vartojamos ir „politinio neginkluotojo pasipriešinimo“, „pilietinio neginkluotojo pasipriešinimo“, ir „religinio neginkluotojo pasipriešinimo“, „katalikiškojo neginkluotojo pasipriešinimo“ sąvokos. „Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio“ terminas čia vartojamas apibūdinti asmenims, kurių valdžios kontrolei nepavaldus elgesys įgudavo ir pogrindinę, ir atvirą išraišką, tačiau kurie nėra įvardijami kaip Lietuvos disidentai.

Pasirinktos Antano Terlecko, Viktoro Petkaus ir Vytauto Skuodžio asmenybės suteikia galimybę nupiešti gana įvairiapusį ir išsamų psichologinį pilietinio pasipriešinimo dalyvio portretą dėl kelių priežasčių. Pirma, šių žmonių veiklą ir jos vertinimą galima analizuoti remiantis tiek ano meto pogrindine spauda, prie kurios leidimo jie aktyviai prisidėjo, tiek jų pačių atsiminimais, tiek ir kitų asmenų ar valdžios atsiliepimais ir komentarais. Antra, šiems asmenims

būdingas nuolatinis viešumas sovietmečiu ir Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu leidžia surinkti gana daug informacijos apie kryptingos jų asmenybių kaitos tendencijas. Galiausiai, tuo remiantis, galima atsižvelgti į skirtumus, susijusius su ankstyva veikla neginkluotajame pasipriešinime (A. Terlecko ir V. Petkaus atvejais) ir prasidėjusia vėliau (V. Skuodžio atvejis), bei skirtumus, susijusius su stipresnėmis (V. Skuodis) ir silpnesnėmis sąsajomis su JAV.

Norint sudaryti bendrą psichologinį šio judėjimo dalyvio portretą neišvengiamai reikia atsižvelgti ir į kitos itin reikšmingos – religinio pasipriešinimo – srovės specifiką, todėl išsamiau nagrinėjamos Nijolės Sadūnaitės ir Juliaus Sasnausko asmenybės. Tai leidžia palyginti ir skirtingų neginkluotajame pasipriešinime dalyvavusių kartų atstovų psichologinius portretus. Išsamesnį psichologinį portretą neabejotinai padėtų sukurti didesnis analizuojamų asmenybių skaičius – tai leistų atsižvelgti į dar daugiau skirtumų, bet ribota straipsnio apimtis ir siekis smulkiau išnagrinėti gana specifinius aspektus verčia apsiriboti tik šiais neginkluotojo pasipriešinimo dalyviais.

Psichologinio portreto sąvoka šiame straipsnyje apibrėžiama atsižvelgiant tiek į psichologijos, tiek ir į istorijos mokslų kontekstą. Gilinantis į psichologinį asmenybės portretą pirmiausia siekiama suprasti vidinius elgesio motyvus ir subjektyvius jo vertinimus atsižvelgiant ir į tai, kad kultūrinės psichologijos atstovai psichologinio portreto sąvoką suvokia kaip neatsiejamą nuo kultūrinio ir istorinio konteksto įtakos²³. Kita vertus, psichologinis portretas čia suprantamas ne kaip atskiros asmenybės, kurioje svarbus visuminis biografinis kontekstas, bet kaip asmenybės, atstovaujančios tam tikrai grupei tam tikru laikotarpiu, analizė. Nors pagrindas išlieka konkretaus asmens elgesio ir subjektyvaus šio elgesio

vertinimo dinamika, straipsnyje šie aspektai analizuojami tik tiek, kiek yra susiję su neginkluotuoju antisovietiniu pasipriešinimu. Kultūrinės-istorinės psichologijos kontekste²⁴ asmenybės savasties suvokimą siejant su simboline socialine tokios pat kultūrinės bendruomenės dalyvių interakcija²⁵ bei ypatingą dėmesį skiriant vidinei psichologinei individo elgesio reguliavimo sistemai²⁶, tapatybė yra apibrėžiama vienodą svarbą teikiant ir subjektyviam, ir interakciniam laukui²⁷. Psichologinio portreto sąvoka straipsnyje apibrėžiama kaip vidinių ir kultūrinių-istorinių motyvų skatinamo individo elgesio bei subjektyvaus šio elgesio vertinimo atspindys neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo procesų kontekste.

POLITINIO NEGINKLUOTOJO PASIPRIEŠINIMO DALYVIS SOVIETMEČIU

Baltijos valstybėse neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo pradžia siejama su postaliniu laikotarpiu. Pirmuoju žinomu nesmurtinio pasipriešinimo aktu tapo Marto Nikluso (suimtas 1958 m.) į Vakarų išsiųsta Estijos fotografija, kontrastuojanti su Sovietų Sąjungos išsakomais tvirtinimais apie šalies pažangą²⁸. Po kiek daugiau nei dešimtmečio Lietuva tapo aktyviausio neginkluotojo antisovietinio judėjimo šalimi, čia aktyviai veikė tiek politinio, tiek ir religinio pasipriešinimo dalyviai²⁹. Vis dėlto, nors siejamos bendro tikslo, šioje kovoje pirmiausia dalyvavo atskiros asmenybės, iš kurių kiekviena buvo unikali, savita ir pasižyminti autentiškais bruožais.

Dvi pagrindinės neginkluotosios antisovietinės veiklos kryptys, minimos daugelio autorių darbuose³⁰, buvo politinė ir religinė. Pažymėtina, kad ši skirtis yra santykinė, nes krikščioniškasis tikėjimas neretu atveju buvo būdingas ir politinės krypties atstovams,

o Katalikų bažnyčia Lietuvoje kai kuriais atvejais buvo įvardijama kaip „politinė organizacija“³¹. Vis dėlto, neginkluotojo pasipriešinimo veiklą analizuojant iš asmenybės perspektyvos, pirmiausia išryškėja vieno iš dviejų pagrindinių pasipriešinimo kelių – pilietinio arba katalikiškojo – pasirinkimas. Tokiu kategorizavimu remiamasi ir šiame straipsnyje. Įdomu, kad asmenybės bruožų svarbos klausimas iš esmės kontrastuoja su sovietine pozicija, nes „[...] sovietinis požiūris neigė savarankišką asmenybę žmogaus dalį, paprastai siejamą su laisvės sfera, kurioje ir vyksta jo gyvenimo įprasminimas. [...] jokie žmogaus gyvenimo įvykiai negali turėti asmeninės prasmės – o vien visuomeninę reikšmę ar vertę.“³² Taigi asmenybės psichologinio portreto tyrimus sovietmečio kontekste jungia pamatinės jų sąsajos su laisve ir gyvenimo įprasminimu. Siekiant atskleisti šių dviejų pasipriešinimo krypčių atstovų grupių savitumą, toliau nagrinėjamos kiekviena iš jų.

Straipsnyje tam tikrą neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių grupę apibūdinant kaip politinę ne pabrėžiamas priklausymas vienai ar kitai politinei srovei, o išryškinama svarbiausia bendroji orientacija į nepriklausomos Lietuvos politinio valstybingumo siekį. Sąvokos „politinio pasipriešinimo dalyviai“ platumą pagrindžia ir šių dalyvių tiksluose, be Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, dažnai figūruojantys įvairūs moksliniai interesai. Šie interesai pasipriešinimo laikotarpiu buvo siejami su racionalių mąstymų, gebėjimų pasverti įvairias galimybes, skeptišku žvilgsniu į save, supančią aplinką, situaciją ir religiją. Dviejų pasipriešinimo srovių skirtumą pažymi ir Lietuvos disidentas T. Venclova. Jis tvirtina, kad tikėjimas religinės srovės atstovams pasipriešinimo kovose suteikė didelę tvirtybę, todėl „juo didesnės pagarbos verti mokslininkai, kurie vis dėlto dalyvauja disente“³³. Politinio neginkluotojo

pasipriešinimo dalyvių kategorija yra plati, apimanti įvairia veikla užsiimančius ir įvairių mokslinių interesų turinčius asmenis, kuriuos sieja bendras pagrindinis tikslas, o nuo religinio pasipriešinimo dalyvių juos skiria pamatinė pasaulėžiūra.

Psichologinis asmenybės portretas, jos socialinė aplinka yra neatsiejami vienas nuo kito, nes, viena vertus, bendruomeninis tapatybės savitumas lemia socialinę-kultūrinę aplinką, kita vertus, kaip tik aplinkos vertybės ir institucionalizuojamos šioje tapatybėje³⁴. Todėl aktyvų savos tapatybės konstravimą nuolat veikia ryšiai tiek su kitais žmonėmis, tiek ir su institucijomis. Siekiant atsakyti, kas buvo neginkluotojo pasipriešinimo dalyviai, išskiriami pagrindiniai jų įsitraukimo į neginkluotojo pasipriešinimo veiklą ir dalyvavimo joje elementai, atsispindintys ryškiausiose antisovietinės veiklos ir sovietinės politinės sistemos jiems pritaikytų sankcijų sąsajose. Tam tikrų politinių idealų siekimas projektuoja tolimes ir įsivaizduojamos tautinės tapatybės viziją, neturint tiesioginio santykio su ja. Taip kuriama tautinė tapatybė apibrėžiama per atskirtį nuo esamų politinių ir socialinių sąlygų, „ne pozityviai, o kaip nuolatinė stoka“³⁵. Ilgalaiškės patirties kontekste galima aiškiai apibrėžti ir įvardyti laipsnišką šių asmenų savęs kaip atskiros judėjimo dalyvio suvokimą³⁶. Toliau aptariami svarbiausi lūžiniai pasipriešinimo veiklos momentai, tiesiogiai susiję su savo kaip besipriešinančios asmenybės atskyrimu nuo tuometinės politinės sistemos ir nuo kitos visuomenės dalies.

Antanas Terleckas (g. 1928 m. vasario 9 d. Ignalinos r. (tuo metu Švenčionių apskr.) Krivasalio k.) su sovietine prievartos sistema pirmą kartą tiesiogiai susidūrė būdamas septyniolikos metų. Apkaltintas priklausymu pagrindinei „Geležinio vilko“ organizacijai, pirmą kartą buvo suimtas 1945 m., dar mokydamasis Linkmenų progimnazijoje. Po

dviejų mėnesių tardymo pritrūkus įrodymų paleistas. Vėliau, po antros jo bute atliktos kratos, A. Terleckas buvo suimtas 1957 m. gruodžio 24 d. Jis ir keliolika kitų asmenų (Stasys Stunguryš, Albertas Žilinskas, Albertas Zvicevičius ir kt.) buvo kaltinami pagrindinės organizacijos „Tautos frontas“ įkūrimu ir veikla joje. 1958 m. birželio mėn. LSSR Aukščiausiasis teismas skyrė A. Terleckui ketverių metų tremties bausmę Taišetlage, Irkutsko srities lageryje. Į Lietuvą jis grįžo po trejų tremtyje praleistų metų. Trečią kartą A. Terleckas suimtas 1973 m. gegužės 24 d., o gruodžio 26 d. priimtas nuosprendis, kuriuo, apkaltinus „piktnaudžiavimu tarnybine padėtimi, suorganizavus nusikalstamą grupę, pakartotinai grobstant jo žinioje esantį valstybinį turtą“³⁷, jis buvo nuteistas „vienerių metų laisvės atėmimu pagal LTSR BK 182 str. [...], atliekant bausmę griežtojo režimo pataisos darbų kolonijoje“³⁸. Šią bausmę jis atliko Lukiškių kalėjime. Ketvirtą kartą A. Terleckas suimtas 1977 m., jo namuose atliekant kratą radus pagrindinio leidinių. Šį kartą KGB jį tardė tris paras. Penktą kartą A. Terleckas suimtas 1979 m. spalio 30 d. pareiškus kaltinimus nuolatinio įvairių antisovietinių tekstų rengimu, spausdinimu ir platinimu SSRS teritorijoje bei tarp tarptautinių organizacijų ir valstybių vadovų. LSSR Aukščiausiasis teismas A. Terleckui skyrė trejų metų lagerio ir penkerių metų tremties bausmes, kurias jis atliko Permės lageriuose ir Magadano srityje. Į Lietuvą A. Terleckas grįžo 1987 m. sausio 9 d. Iš viso A. Terleckas buvo suimtas penkis kartus: pirmą kartą – septyniolikos, antrą – trisdešimties (30–33 gyvenimo metus praleido lageryje), trečią – keturiasdešimt penkerių (45–46 gyvenimo metus buvo kalinamas Lukiškių kalėjime), ketvirtą – keturiasdešimt devynerių (kalintas tris paras) ir paskutinį kartą – penkiasdešimt vienerių metų (51–59 gyvenimo metus praleido lageryje).

Viktoras Petkus (1928 m. gegužės 17 d. Aleksandrų k. Raseinių apskr.–2012 m. gegužės 1 d. Vilniuje) už veiklą ateitininkų organizacijoje pirmą kartą suimtas ir nuteistas 1947 m., skiriant penkerių metų laisvės atėmimo bausmę, vėliau už mėginimą pabėgti bausmė pailginta iki dešimties metų. 1953 m. mirus Josifui Stalinui V. Petkus buvo paleistas anksčiau. Antrą kartą suimtas 1957 m. apkaltinus aktyvia patriotine veikla tarp studentų ir nuteistas aštuonerius metus kalėti. Atlikęs bausmę 1965 m. gruodžio 25 d. V. Petkus grįžo į Lietuvą ir apsistojo Vilniuje. Trečią kartą suimtas 1977 m. rugpjūčio 23 d. jo bute atlikus kratą ir radus rašomąją mašinėlę, nemažai pagrindinės spaudos ir Lietuvos Helsinkio grupės dokumentų. 1978 m. liepos 10–14 d. vykęs teismas skyrė jam laisvės atėmimo bausmę, ją trejus metus atliekant sustiprinto režimo kalėjime, septynerius – lageryje ir penkerius – tremtyje. Bausmę V. Petkus atliko kalėdamas Vladimiro ir Čistopolio kalėjimuose ir Permės srities lageryje. Paleistas iš tremties, 1988 m. grįžo į Lietuvą. Iš viso V. Petkus buvo teisiamas tris kartus ir 19–25-uosius, 29–37-uosius bei 50–60-uosius savo gyvenimo metus praleido nelaisvėje.

Vytauto Skuodžio (g. 1929 m. kovo 21 d. Čikagoje, JAV, iš kur netrukus išvyko į Lietuvą) bute KGB pirmą kartą atliko kratą 1979 m., o po antrosios kratos 1980 m. sausio mėn. jis buvo suimtas. Po tardymo, kuris vyko beveik metus, jo byla kartu su Gintauto Iešmanto ir Povilo Pečeliūno bylomis perduota į teismą, kur V. Skuodžiui buvo skirta septynerių metų laisvės atėmimo bausmė griežtojo režimo lageryje ir penkerių metų tremties bausmė³⁹. Vytauto Skuodžio baudžiamosios bylos nuosprendyje nurodoma, kad V. Skuodis, „siekdamas susilpninti ir pakirsti Tarybų valdžią, sistemingai gamino, platino ir saugojo platinimo tikslu antitarybinio turinio nelegalius leidinius“⁴⁰. Atlikus

septynerių metų bausmę politinių kalinių zonoje Mordovijoje, 1987 m. pradžioje V. Skuodžiui buvo skirta tremtis Magadano srityje, bet Sovietų Sąjungoje prasidėjus vadinamajai pertvarkai (*perestroikai*) jam su šeima buvo leista išvykti į bet kurią užsienio šalį. Gavęs JAV piliečio pasą, jis apsistojo savo gimtajame mieste Čikagoje. Į Lietuvą V. Skuodis grįžo 1991 m. vasaros pabaigoje. Vilniaus universiteto pakviestas tęsti prieš tremtį dirbto mokslinio darbo, nuo 1992 m. dirbo Gamtos mokslų fakultete. Taigi 51–58-uosius gyvenimo metus V. Skuodis praleido lageryje, o į Lietuvą grįžo būdamas 62 metų amžiaus.

Neatsiejama asmenybės portreto dalis – nuveikti darbai. Ne mažiau svarbus ir šios veiklos vertinimas, atsispindintis tiek šalininkų, tiek oponentų to meto viešojoje erdvėje išsakytose mintyse. Nenuostabu, kad pirmųjų vertinimų dažniausiai galima rasti arba Lietuvos pagrindžio spaudoje, kuri pradėjo formuotis septintojo–aštuntojo dešimtmečių sandūroje, arba užsienio spaudoje. Remiantis šiais šaltiniais galima ne tik išsamiau išnagrinėti patį disidentizmo reiškinį⁴¹, bet ir tirti subtilius psichologinius asmenybių konstruktus. Pavyzdžiui, Čikagos lietuvių leidinyje „Metmenys“ 1981 m. paskelbtame straipsnyje T. Venclova, pažymėdamas mokslinio darbo svarbą neginkluotojo pasipriešinimo kovoje, kaip vieną iš nedaugelio disidentine veikla užsiimančių lietuvių mokslininkų išskyrė V. Skuodį⁴². Ypatinę reikšmę T. Venclova teikė ir A. Terleckui su V. Petkumi – apibūdino juos kaip esančius „pliuralistinės, tolerantiškos, liberalinės dvasios, to plataus humanizmo, kuris būdingas Sacharovui ir jo draugams“⁴³, taigi kaip pasižyminčius tokiais išsilaisvinimui ir visiškoms laisvės išsaugojimui svarbiais aspektais, kokių pasigiedo kitų neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių veikloje.

Užsienio lietuvių spauda dažnai perspausdindavo „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikas“ (toliau – „LKB kronika“) straipsnius, atspindinčius palankų požiūrį į neginkluotojo pasipriešinimo dalyvius. Pavyzdžiui, viename tokių aprašomas 1973 m. vykęs A. Terlecko teismas apibūdinamas kaip siekis atsikratyti „[...] „didelio krislo“ tarybinės valdžios akyje ir noro atsikeršyti. Teismo eiga šią nuomonę pilnai patvirtino.“⁴⁴ Panašiai Bostono lietuvių spaudoje aprašytas A. Terlecko ir V. Petkaus areštas, jie apibūdinami kaip drąsūs kovotojai už žmogaus teises Lietuvoje, o kartu buvo skatinama prisidėti prie jų išlaisvinimo siunčiant laiškus ir telegramas Belgrado konferencijos dalyviui senatoriui Robertui Dole'ui, kitiems JAV senatoriams ir kongresmenams bei Valstybės departamento sekretoriui Cyrusui Vancėei, „prašant užtarimo ir pagalbos“⁴⁵. Užsienio lietuvių spaudoje buvo pranešama apie kratas, suėmimus ir teismus⁴⁶, šios žinios sklisdavo ir su užsienio radijo stočių, pavyzdžiui, „Vatikano radijo“⁴⁷, pagalba. Straipsniuose, taip pat radijo laidose buvo aprašoma antisovietinė veikla, atvirai reiškiami palankūs jos vertinimai ir raginama remti Lietuvoje esančius jos dalyvius.

Siekdamas visuomenės pritarimo ir palaikymo KGB sovietmečiu stengėsi paveikti viešąją nuomonę ir per spaudą. Asmenų ir jų grupių kompromitavimu straipsniuose buvo siekiama susilpninti jų pozicijas ir sumažinti rėmėjų skaičių⁴⁸. Iš neginkluotojo politinio pasipriešinimo dalyvių dažnesnėmis publikacijomis apie jį sovietinėje spaudoje ir kitokia prieš jį nukreipta propaganda išsiskyrė V. Petkus⁴⁹. Panašių straipsnių padaugėjo po teismo procesų ar kitų reikšmingų įvykių, galinčių sustiprinti propagandos poveikį visuomenei. Pavyzdžiui, 1978 m. liepos 10–14 d. įvykus V. Petkaus teismui, netrukus pasirodė melagingas straipsnis apie jį⁵⁰. Kitų disidentų akivaizdoje buvo siekiama

sukompromituoti ir A. Terlecką – jis Rusijos disidentu S. Kovaliovo teismo Vilniuje dienomis buvo apkaltintas kriminaliniais nusikaltimais⁵¹. Svarbu pažymėti, kad A. Terlecko ir V. Petkaus šmeižtu spaudoje buvo siekiama sukompromituoti ne tiek jų asmenybes, kiek patį žmogaus teisių judėjimą⁵². Su tuo gali būti siejamos ir pastangos apšmeižti A. Terlecką, neva jis priešiška žiūri į rusų tautybės asmenis, taip siekiant kurstyti šalyje tautinę įtampą⁵³. 1974 m. kovo mėn. „Komjaunimo tiesoje“ buvo išspausdintas kompromituojantis straipsnis apie A. Terlecko teismą, jame piešiamas A. Terlecko „ne tik keistas ir menkas užkietėjusio sukčiaus, bet ir politinio dergšto paveikslas“, teigiama, kad jis „apvaginėjo moksleivius“⁵⁴.

KGB siekis vienpusiškai vertinti atspindi ir tame, kad jo charakteristikos neatitiko tų, kurias pateikdavo kiti. Antai ano meto LSSR KGB Tardymo skyriaus dokumentuose V. Skuodis apibūdinamas kaip „[...] nepažangus studentas: blogai lankė paskaitas ir pratybas, silpnai laikė egzaminus, turėjo akademinį įsiskolinimą. Ketvirtame ir penktame kurse pagerino pažangumą moksle, pasidarė drausmingesnis, tačiau galutinai praeityje turėtų trūkumų nepašalino. Fakulteto visuomeniniame darbe ir studentų geologų būrelyje nedalyvavo. Nekomjaunuolis.“⁵⁵ O štai 1979 m. kovo 14 d. Vilniaus universiteto rektoriaus įsakyme Nr. 173 rašoma, kad „GF doc. Vytautas Skuodis už ilgametį sėkmingą mokslinį-pedagoginį darbą ir aktyvią visuomeninę veiklą 50-ųjų gimimo metinių proga apdovanojamas Universiteto garbės raštu“⁵⁶; V. Skuodžio charakteristikoje, kurią pasirašė Vilniaus universiteto rektorius prof. dr. Jonas Kubilius, nurodoma, kad V. Skuodis „[...] darbą atlikdavo pareigingai [...]. V. Skuodis dalyvavo visuomeniniame universiteto ir fakulteto gyvenime. [...] pastaruoju metu V. Skuodis tapo uždaras, nemėgo bendrauti su katedros ir fakulteto darbuotojais.“⁵⁷

1980 m. gegužės 5 d. apžiūros protokole teigiama, kad „[...] jis aktyviai dalyvavo universiteto, Vilniaus miesto ir respublikos moksliniame ir visuomeniniame gyvenime, tačiau jo visuomeninė veikla iš esmės apsiribojo grynai profesiniais interesais, TSKP nariu nebuvo, liaudies renkamiems organams nepriklausė“⁵⁸. Ten pat V. Skuodžio atleidimas iš darbo universitete grindžiamas tokiais dokumentais kaip „universiteto vadovybės raštas universiteto profsąjungų vietos komitetui, kuriuo prašoma sutikimo atleisti V. Skuodį iš einamų pareigų pagal LTSR DĮK 287 str. 3 p. (už amoralius poelgius ir tolesnį negalėjimą atlikti pedagogo ir auklėtojo funkcijų)“⁵⁹, o universiteto rektorius atsakyme I. Skuodienei konstatuoja, kad „V. Skuodis toliau likti darbe neturėjo nei juridinės, nei moralinės teisės“⁵⁹. Siekiant kompromituoti neginkluotojo politinio pasipriešinimo dalyvius, sovietinėje spaudoje daugiausia dėmesio buvo skiriama kaltinimams, nesusijusiems su tuometine antisovietine šių asmenų veikla, ir detalių, nesusijusių su sovietinės sistemos kritika, ryškiniui.

Sunku būtų paneigti, kad atsiminimai – viena svarbiausių asmenybės portreto dalių. Dar didesnę ir specifinę reikšmę naratyviniai šaltiniai įgyja istorijos moksle, o neginkluotojo pasipriešinimo tyrimuose apsieiti be jų nagrinėjimo tiesiog neįmanoma⁶⁰. Atsibrūdami nuo daugumai istorinių šaltinių keliamo griežto reikalavimo patvirtinti faktų patikimumą, atsiminimai leidžia pažvelgti į įvykius jų dalyvių akimis, o kartu suteikia autentiškos informacijos ir apie juos pačius. Apžvelgiant šiame straipsnyje aptariamą neginkluotojo politinio pasipriešinimo dalyvių ir kitų žmonių atsiminimus išryškėja kelios bendros temos: požiūris į savo veiklą ir jos įtaką visuomenei; rašymo ir viešumo kaip ginklo svarba pasipriešinimui; santykis su saugumo sistema; kratų ir tardymų patirtis ir

jos vertinimas; buvimo kalinimo ar psichikos sveikatos įstaigose ir tremtyje patirtis ir požiūris į ją; emigracijos ir savo veiklos įtakos artimiesiems vertinimas. Toliau šios temos aptariamos smulkiau, kiekvieną jų papildant kitų asmenų atsiminimų informacija.

Požiūris į savo veiklą ir jos įtaką visuomenei. A. Terleckas savo veiklos sovietmečiu įtaką visuomenei vertina kaip gana ribotą, nes žmones ji pasiekdavo tik iš užsienio radijo laidų⁶¹. Kartu tai turėjo didelę reikšmę jam pačiam, nes buvo vienas svarbiausių neginkluotojo pasipriešinimo veiklos aktyvų: „O aš mačiau mane smerkiančią tautą, kad aš nieko nepadedu. Ir prisijungiau.“⁶² Tokia informacija, net ir labai sunkiai pasiekama, buvo reikšminga dėl savo įtakos ne tik Lietuvos gyventojams, bet ir kitų šalių žmonėms, užsienio lietuviams. Vienas svarbiausių tai iliustruojančių pavyzdžių – Vakarų pasiekęs ir per daugelį užsienio radijo stočių skelbtas lietuvių, latvių ir estų 1979 m. pasirašytas protesto prieš slaptąjį Molotovo–Ribbentropo paktą pareiškimas – Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumas. Šios A. Terlecko inicijuotos idėjos kreiptis į pasaulį dėl nevykdomų Atlanto chartijos pažadų svarbą patvirtina ir kitų asmenų atsiminimai, kuriuose kaip itin reikšmingas nurodomas Rusijos disidento Andrejaus Sacharovo ir jo žmonos Jelenos Boner pritarimas⁶³. Svarbu ir tai, kad apie vykusias išplatintus šį memorandumą kratas A. Terlecko, J. Sasnausko ir kitų butuose pranešė ir „Amerikos balsas“⁶⁴. Antisovietinės veiklos įtakos visuomenei kontekste ypatingą reikšmę įgijo ir 1975 m. pabaigoje rašytas A. Terlecko laiškas tuometiniam KGB pirminkui Jurijui Andropovui, 1976 m. pradžioje išspausdintas „LKB kronikoje“⁶⁵, o vėliau išverstas į anglų kalbą ir išplatintas bei, kaip prisimena šio laiško autorius, „skaitomas per Vatikano radijo stotį pusę metų kiekvieną

šeštadienį skambant kompozitoriaus Naujailio muzikai⁶⁶. Būtina pažymėti ir tai, kad dar po kiek daugiau nei dešimtmečio, 1987 m., A. Terleckas ir N. Sadūnaitė JAV prezidentui Ronaldui Reaganui jo vizito Maskvoje metu įteikė prašymą Sovietų Sąjungos generaliniam sekretoriui Michailui Gorbačiovui, raginantį SSRS viešai pripažinti slaptuosius Molotovo–Ribbentropo pakto protokolus ir taip atsisakyti toliau vykdyti J. Stalino politiką⁶⁷. Įtaką per radijo laidas užsienio visuomenei puikiai iliustruoja ir V. Petkaus paminėjimas JAV prezidento Jimmy'io Carterio kalboje bei senatoriaus Danielio Patricko Moynihano paskelbtos ištraukos iš V. Petkaus bylos⁶⁸, kurios buvo įtrauktos į „Congressional Record“ (oficialūs JAV Kongreso procedūrų ir svarstymų įrašai)⁶⁹. V. Petkaus vaidmuo Lietuvos neginkluotajame antisovietiniame pasipriešinime minimas ir 1978 m. JAV leidinyje, pabrėžiant, kad jo suėmimas ir penkiolikos metų laisvės atėmimo bausmė itin apribojo Lietuvos disidentų veiklą⁷⁰. Pažymėtina, kad A. Terleckas savo atsiminimuose šį informacijos sklaidos šaltinį vertina kaip vieną svarbiausių ir dėl netiesioginės jo įtakos jaunimui, kuris, anot A. Terlecko, nors ir nebuvo „politiškai labai sąmoningas“, bet vaidino svarbų vaidmenį neginkluotojo pasipriešinimo kovose, nes „[v]aikai gatvėse išreiškia savo tėvų politines nuotaikas“⁷¹. Vertinant to meto jaunimo politinį sąmoningumą ir neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių veiklos įtaką, atsispindinčią kitų žmonių atsiminimuose, svarbu paminėti V. Petkų, kurį nuolat ir gausiai lankė besimokantis jaunimas⁷² ir kuris buvo persekiojamas už tokią jų veiklą⁷³.

Ne mažesnę nei radijo laidos įtaką viešajai nuomonei darė ir pagrindinė periodinė spauda. Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių šiam informacijos šaltiniui teikiama svarbą rodo kritiškas požiūris į jį ir keliama reikalavimai. Tai galima pailustruoti A. Ter-

lecko kritika, išsakyta V. Skuodžio leidiniui „Perspektyvos“⁷⁴, ir 17 lietuvių inteligentų laišku „LKB kronikos“ leidėjams, kuriame išdėstyta kritinis požiūris į „LKB kronikos“ atsiribojimą nuo pasaulietinių, tautinių temų ir užsidarymą siaurame konfesiniame rate. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, jog pačiose „Perspektyvose“ buvo rašoma, kad „visi be išimties straipsniai bus spausdinami diskusine tvarka, laikantis principo – gerbk kito nuomonę net ir tada, kai tu jai nepritari“⁷⁵. Katalikiškoji pagrindžio savilaida tuo metu sulaukė kritikos ir V. Skuodžio straipsnyje, išspausdintame JAV lietuvių mėnraštyje „Akiračiai“⁷⁶. Pažymėtina, kad savo ruožtu ir katalikiškosios srovės atstovai nevengė kritikuoti tautinės srovės atstovų dėl per mažos paramos savilaidai ir per mažo intelektualų skaičiaus pogrindyje⁷⁷. Kita vertus, nors ir kritiškai vertindamas pagrindinę spaudą, A. Terleckas atsiminimuose gana skeptiškai atsiliepia ir apie didžiosios visuomenės dalies poreikį ieškoti informacijos apie neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių veiklą: „Kūrėsi šeimos, augo vaikai. Gyvenimas virė, kai kam jis netgi gerėjo, o disidentų veikla ir idėjomis mažai kas domėjosi.“⁷⁸ Toks didžiosios visuomenės dalies pasyvumas, bet ne priešiškas atsiskleidžia ir Vlado Šakalio pozicijoje, kai jis, atsakydamas į „Los Angeles Times“ korespondento klausimą, pažymėjo, kad „Lietuvoje pasyvi dauguma simpatizuoja tiems, kurie kovoja su rusiškojo imperikalizmo siekiais. Kolaborantų tarp lietuvių yra tik saujelė.“⁷⁹ Tokią visuomenės poziciją pasipriešinimo dalyviai savo atsiminimuose dažnai nurodo kaip paskatintą baimės, su kuria kovoti A. Terleckas ragino privačiuose pokalbiuose pateikdamas savo neginkluotojo pasipriešinimo veiklos pavyzdžių („Daugeliui pasakojau, kad vakar šventėm Vasario 16-ąją. Aiškinau, kad tokios teisės iš mūsų atimti negali net tarybų valdžia“⁸⁰) ir nuolat aktualizuojamas su Lietuvos nepriklausomybe

susijusias temas („Beveik visą kelią kalbėjome apie Lietuvą. Žinojome, kad mūsų kalbas KGB gali užrašyti. Po kelerių metų pulk. J. Česnavičius prisipažino neseniai dar kartą išklauses tą mūsų pokalbį. Man tai nė kiek nerūpėjo. Juk savo politinių pažiūrų niekada neslėpiau“⁸¹).

Savo veiklos pavyzdžio svarba visuomenei iliustruojama ir pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose išryškėjančiame pasirinkime likti gyventi Lietuvoje, atsiribojant nuo minties pasirinkti emigraciją („Aną dieną sapnavau, kad ruošiuosi emigruoti į JAV. Ne, ne, nenoriu emigruoti“), tai grindžiant reikalingumu Lietuvoje, nes tai teikia dvasinę paspirtį kitiems⁸². Savo vaidmens svarbos visuomenei suvokimas atsiskleidžia ir teisme V. Skuodžio pasakytame paskutiniame žodyje, kur jis prisipažino tikintis, kad savo darbais išreiškęs didelės visuomenės dalies idėjas⁸³. Panašias tendencijas rodyti rezistencinės veiklos pavyzdį, kurias savo atsiminimuose fiksuodavo kiti žmonės, galima pastebėti ir nuolatiname V. Petkaus domėjimesi visuomeniniu gyvenimu, kuris reiškėsi dalyvavimu įvairiuose minėjimuose, koncertuose ir paskaitose, gausiai pranešama spauda ir asmeninės bibliotekos kūrimu⁸⁴. A. Terlecko atsiminimuose išryškėja ir tai, kad kituose asmenyse pastebėtus su drąsa susijusius bruožus jis vertino itin palankiai ir siekė juos skatinti: „Jeigu žmogus manęs nebijo, tokį būtinai reikia aplankyti.“⁸⁵ Kita vertus, stokojančius tokių bruožų ir pakeitusius savo pažiūras į prieštaraujančias jo pozicijai A. Terleckas buvo linkęs pagąsdinti: „Be to, sutiktas gatvėje Bronys apsimeta nepažįstą manęs. Palauk! Imsiu ir aplankysiu tą buvusį „bendražygį“.“⁸⁶ Be to, A. Terleckas kritiškai atsiliepė ir apie save patį, pritrūkusį drąsos („[...] bet man pasakyt, kad aš bijau, irgi nepatogu, nes jau septyniolikos metų“⁸⁷). Įdomu, kad neginkluotojo pasipriešinimo veikla buvo suvokiama ne tik kaip nepriklau-

somos Lietuvos siekis, bet ir kaip būdas kurti istoriją. Pavyzdžiui, A. Terleckas prisimena, kaip kitiems pasipriešinimo dalyviams kartodavęs, kad tai jie, o ne komunistų partija kuria istoriją⁸⁸.

Visuomeninę įtaką turėjęs kritiškas požiūris į tautines mažumas Lietuvoje atsiskleidžia A. Terlecko aštuntojo dešimtmečio viduryje paskelbtuose straipsniuose žydų istorijos temomis, kurie paskatino išsamesnę abiejų tautų santykių analizę⁸⁹. Vienas iš šios temos straipsnių, kuriame raginama pagerbti žuvusių žydų atminimą, buvo 1979 m. paskelbtas ir „Amerikos balso“ radijo laidoje⁹⁰. Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose išryškėjanti įtaka visuomenei siejama su jos lūkesčiais, kuriuos jie nujautė, o apie šių lūkesčių įgyvendinimą patvirtina ir kitų asmenų atsiminimai.

Svarba visuomenei atsiskleidžia ir iš grįžtamojo ryšio, kurio sulaukdavo neginkluotojo pasipriešinimo dalyviai, susidūrę su sovietinės sistemos prievarta. Pavyzdžiui, A. Terleckas sulaukė palaikymo per savo teismą, kuriame kun. A. Laurinavičius pasakė ginamąją kalbą⁹¹. Protestą prieš A. Terlecko ir V. Petkaus suėmimą išreiškė ir Lietuvos Helsinkio grupė⁹². Išskirtinį KGB dėmesį Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo dalyviams skatino ir išeivijos lietuvių protesto akcijos. Čikagoje ir kituose JAV miestuose buvo rengiamos demonstracijos, skelbiami oficialūs V. Skuodį ginantys pareiškimai. Į tokias akcijas atvykdavo ir žymių politikos veikėjų: Lietuvai prijauciančių kongresmenų, senatorių, kitų aukštų valdžios pareigūnų. 1982 m. Helsinkio akto vykdymo apžvalgos konferencijoje Madride JAV atstovas buvo iškėlęs ir V. Skuodžio klausimą. Taigi visuomenės pritarimą neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių veiklai liudija ir pastangos jiems padėti.

Vis dėlto sovietmečiu visuomenė į neginkluotojo politinio pasipriešinimo dalyvius

žiūrėjo nevienareikšmiškai. Išsiskyrė ne tik visuomenės ir to meto valdžios atstovų požiūris į šiuos asmenis. Įvairiais sovietmečio laikotarpiais gana svarbių skirtumų galima įžvelgti ir tarp atskirų visuomenės grupių. Vienas iš reikšmingiausių visuomenės sluoksnių, kurio svarba išryškėjo tiek to meto spaudoje, tiek neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose, buvo tas, kurio atstovai, kad ir neatsisakė tautinių ambicijų ir lietuvių kalbos, vis dėlto buvo priklausomi nuo sovietų valdžios. Valdžios nuomone, dauguma šio sluoksnio atstovų buvo jai palankūs ir lietuviškumą propagavo neperžengdami nustatytų ribų, tuo tarpu A. Terleckas buvo įsitikinęs, kad „[...] tautiškumas be dorybės, be turinio – tuščias žodis [...]. Mano darbas lieka tas pats, kokį vykdau savo sąžinės, o ne kieno kito paliepimu.“⁹³ Šis – inteligentijos – sluoksnis buvo itin svarbus sovietų valdžiai, nes su juo buvo siejamas „naujojo žmogaus“ sukūrimas, todėl tiems, kurie peržengdavo valdžios toleruojamas ribas, būdavo užvedamos operatyvinės bylos⁹⁴. Šio visuomenės sluoksnio svarba neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių psichologiniuose portretuose atsiskleidžia per santykį su tas ribas peržengusiais ir mažiau į valdžios reikalavimus atsižvelgiančiais žmonėmis. Antai A. Terleckas pripažįsta jautęs priešišką šio visuomenės sluoksnio atstovų požiūrį į savo veiklą: „Tam sluoksniui buvo leidžiama žaisti lietuviškais simboliais ir tradicijomis, žinoma, neperžengiant ribų. Jas peržengusieji virsdavo disidentais – *atskalūnais*, su kuriais būdavo nedelsiant susidorojama, – pirmieji juos pasmerkdamo ne kas kitas, o tie tautiškai sovietiniai inteligentai.“⁹⁵ Kita vertus, tie, kurie laikėsi panašios pozicijos, dažniausiai siekdavo tarpusavio paramos ir palaikymo⁹⁶. Požiūris į kitus neginkluotojo pasipriešinimo dalyvius atsiskleidžia jų veiklos vertinimui taikomais tokiais pat, kaip ir vertinant savo veiklą, standartais. Tai

dažniausiai pagrindžia trumpi atsiminimų komentarai, pvz.: „Tas išters, nes į viską žiūri su atlaidžia ironija“⁹⁷, „Jis tam tikra prasme mano mokinys (konfratrai tikina, kad jį „sugadinau“, nes daugelį dogmų vertina kritiškai savo žvilgsniu).“⁹⁸ Šie pavyzdžiai atskleidžia minėtas savo tapatumo paieškas per atskirtį nuo kitokios pozicijos besilaikančių asmenų.

Rašymo ir viešumo kaip ginklo svarba pasipriešinimui. Viena pagrindinių neginkluotojo politinio pasipriešinimo formų buvo rašymas. Greta atvirų laiškų ir pagrindinės spaudos sovietmečiu itin svarbus buvo vadinamosios Ezopo kalbos vaidmuo. Rašymas pasitelkiant įvairius simbolius ir metaforas įgavo įvairių prasmę. Pirma, tai kūrė tam tikrą sakralų, ne vien kalbinės raiškos tikslais paremtą santykį su kalba ir sykiu formavo to meto rašančių asmenų savimonę, o kultūrinių reiškinų simboliai, vartojami šioje Ezopo kalboje, ir pati kalba buvo įtraukiami į lietuvišką tapatybę kaip jos išlaikymo ir gynybos elementai⁹⁹. Didelis poreikis rašyti, kylantis iš vidinių neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių paskatų, įgavo įvairias formas. A. Terleckas, net ir praradęs dienoraščius, tik dar intensyviau siekė juos rašyti ir troško tai daryti nevaržomas: „Vėl reikia slėpti dienoraštį. Kada bus galima be baimės rašyti?“¹⁰⁰ Rašymo tikslai dažnai buvo siejami ne tiek su saviraiška, kiek su informacijos rinkimu ir išlaikymu („Reikia daugiau žmonių aplankyti ir aprašyti pokalbius su jais“¹⁰¹). Taip pat ir V. Petkus, siekdamas užfiksuoti šviečiamąją ir kultūrinę Bažnyčios veiklą, parengė ir išleido tokius veikalus kaip „Vilniaus vyskupas kunigaikštis Ignas Jokūbas Masalskis“, „Lietuvos dominikonai“ ir „Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje“. Rašymas kaip vienas pagrindinių neginkluotojo pasipriešinimo būdų nebuvo susijęs su literatūrinėmis improvizacijomis ar kūryba, kaip ji suprantama šiandien, nes kalba

„buvo sustingdyta bei pajungta įvairiausių taisyklių prievartai“¹⁰². Taigi svarbu pasakyti, kad Ezopo kalba, gana dažna sovietmečiu rašiusių ir lietuviškumą siekusių išlaikyti kūrėjų darbuose, neginkluotojo politinio pasipriešinimo dalyvių veikloje nėra dažna.

Neginkluotojo politinio pasipriešinimo dalyviams ne už metaforų ir simbolių besislepiančią Ezopo kalbą, o viešumas buvo vienas pagrindinių ginklų, suteikiančių tam tikrą saugumą reiškiant opozicines nuomones. Viešumas tuo laikotarpiu įgavo peticijų rašymo, aktyvesnės savilaidos ir siekio informuoti pasaulį apie suvaržymus Lietuvoje formas, kurias paskatino Rusijos disidentų sąjūdis¹⁰³. Kita vertus, svarbu paminėti asmenybių portretams suvokti svarbią Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo specifiką, palyginti su Rusijos disidentiniu sąjūdžiu. Šį išskirtinumą pažymi Kazys Almenas to meto spaudoje teigdamas, kad Rusijos disidentiniame judėjime Maskvos gyventojai vaidina mažesnę vaidmenį nei užsienio žurnalistai, kurių akivaizdoje vyksta disidentinė drama ir kurių dėka ši drama pasiekia pasaulį, tuo tarpu Lietuvoje „žiūrovai šiuo atveju – tauta, ir jie ne pasyvūs, o didele didžiuma prijaunčiantys ir padedantys. Matomumas čia, nors paskirais atvejais ir naudingas, toli gražu neturi tokios reikšmės kaip Maskvoje, o neretai pražūtingas.“¹⁰⁴ Vis dėlto atsiminimuose pasitaiko ir tokių atvejų, kai su žiniasklaidos pagalba buvo išsakomos privačiuose pokalbiuose dėl pasitikėjimo stokos nutylimos mintys. Pavyzdžiui, tai matyti iš A. Terlecko atsiminimų: „Netaręs nė žodžio, Ričardas paleido muzikos plokštelę. Bet aš vis tiek bijojau per daug atvirauti... Ypatingų paslapčių ir neturėjau. Ką norėjau prikišti okupacinei Lietuvos valdžiai, parašydavau savo viešuose laiškuose, kurie po kurio laiko buvo perskaitomi per radijo stotis, transliuojančias savo laidas į Lietuvą.“¹⁰⁵ Viešumo kaip ginklo vaidmenį patvirtina ir išlikę kitų asmenų at-

siminimai apie neginkluotojo pasipriešinimo dalyvius. Štai kalbant apie V. Petkų sakoma, kad jis, nuo 1975 m. veikdamas Lietuvos Helsinkio grupėje, „[n]ieko nebijodamas, visas pastebėtas gyvenimo neteisybes kelia viešumon“¹⁰⁶. Taigi viešumo elementas Lietuvos neginkluotojo politinio pasipriešinimo veikloje leidžia šios krypties atstovus išskirti iš kitų pasipriešinimo formų atstovų bei iš didžiosios visuomenės dalies.

Santykis su saugumo sistema. Drąsus ir viešas opozicinių minčių reiškinys sovietmečiu neabejotinai atkreipdavo saugumo institucijos dėmesį. Santykis su saugumu ir šio santykio vertinimas leidžia išsamiai papildyti neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių portretus. Šių asmenų atsiminimuose dažnai išryškėja nuolatinis nerimas dėl saugumo veiksnių, jausmas, tarsi visi jų viešojo ir neretai privataus gyvenimo įvykiai daugiau ar mažiau kontroliuojami. Štai nesėkmę įsidarbinant Knygų rūmuose A. Terleckas laiko suplanuotu veiksniu dėl jo pasipriešinimo veiklos: „Aišku, kad saugumas uždraudė mane priimti dirbti į Knygų rūmus. Čia galėčiau rasti daug senos literatūros ir ją panaudoti pagrindinei veiklai. Be to, „gadinsiu“ kolektyvą.“¹⁰⁷ Kiti pavyzdžiai: „Pažadino balsai „Skęstame!“ Pramerkęs akis pamačiau tarp išmatų plaukiančius savo batų. Gal kieno nors įsakymu buvo užkimšta kanalizacija?“¹⁰⁸; „Oro uoste praporščikas tyčia susodino mus ant cementinių grindų, kaip tik toje vietoje, kur pūtė didesnis skersvėjis“¹⁰⁹; „Rytai būna bloga nuotaika dėl didėjančio kraujo spaudimo. KGB tikisi, kad nuolat svyruojantis kraujo spaudimas pribais mane...“¹¹⁰ Toks išorinio sekimo pojūtis vertė sutelktomis pastangomis kontroliuoti savo vidinę būseną („Kalbėdami su mumis čekistai vis vien ką nors ištraukia. Juk jie gudresni už mus. Nereikia jiems rodyti savo politinių nuotaikų“¹¹¹) ir stengtis numatyti

bei taip pat kontroliuoti saugumo veiksmus („Negi čekistai neatkreipė dėmesio į tokį mano bėgiojimą? Visą laiką net jie negali paskui mane sekti“¹¹²). Nuolatinė nerimą kelianti sąveika galėjo po truputį tapti ir tam tikra savasties dalimi, save suvokiant santykio su saugumu kontekste. Tai gana vaizdžiai iliustruoja A. Terlecko žodžiai: „Žinoma, tada nebuvo girdėjęs KGB veteranų susirinkime 1978 m. gruodžio mėn. pabaigoje sadisto pulkininko L. Martavičiaus mano adresu pasiūsto grasinimo: „Reikia, draugai, taip dirbti, kad toks Terleckas daugiau nemindžiotų mūsų žemės“ (cituoju iš atminties).“¹¹³ Atsiminimuose išskylantis santykio su saugumu kontekstas atskleidžia ir drąsų savęs kaip neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio suvokimą atvirai deklaruojant tardytojams: „[...] galiu pasakyti tik tiek, kad aš domėjausi taip vadinama pagrindžio veikla, turėjau kai kuriuos ryšius, gaudavau ir perduodavau kitiems kai kuriuos nelegalius leidinius ir kitokią „pagrindžio“ medžiagą, tačiau plačiau apie tai neaiškinsiu, nes nenoriu pakenkti kitiems asmenims, o taip pat taip vadinamajai opozicijai, prie kurios aš ir save priskaitau visumoje.“¹¹⁴ Kitas svarbus elementas, dažnai išryškėjantis neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose, yra tam tikras pranašumo pojūtis ir siekis valdyti padėtį susidūrus akis į akį su saugumiečiais. Tai matyti iš šių pavyzdžių: „Čekistams atsakiau, kad dabar pietų metas, o aš dar esu nevalgęs. Paprašiau juos prisėsti, kol pavalgysiu“¹¹⁵; „Esu ramus. Tačiau vis dėlto didelio noro eiti į KGB pastatą neturiu. Ir jie tai žino. Todėl ir kviečia. Gerai, kad aš pats suvokiu jų norą pagąsdinti mane.“¹¹⁶ Be šių aspektų, neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose gana dažnai galima pastebėti tam tikrą pašaipą vertinant saugumiečius, pavyzdžiui: „Pasitenkinimas savo čekistiška visagalybe išspaudė iš jo lūpų tokius žodžius: „Vis dėlto išbalote, išgirdęs

papulkininkio žodžius, kad „teks pas mus pasilikti“¹¹⁷ arba (teisiant Balį Gajauską): „Išprašytas į vestibulį draugams pasakojau antisovietinius anekdotus. Kažkas iš rezistentų paklausė majorą Trakimą, kaip reaguos čekistai į faktą, jeigu į Vakarų Vokietiją išvykęs dalykinio vizito L. Brežnevas pasiprašys politinio prieglobsčio...“¹¹⁸ Panašus požiūris į saugumo pareigūnų statusą atsispindi ir V. Petkaus atsiminimuose: „Man dingtelėjo mintis, kad jie be reikalo taip neapkenčia prižiūrėtojų – juk visi kalėjimo prižiūrėtojai yra taip pat kaliniai, nes beveik visą savo gyvenimą, kol dirba, praleidžia už akmens sienų ir grotų prikaustyti prie kito grandinės galo.“¹¹⁹ Svarbu atkreipti dėmesį ir į nevienodą nuomonę apie skirtingų tautybių saugumo darbuotojus, pavyzdžiui, kalėjime A. Terleckas kur kas griežčiau kalbėjo su lietuviais prižiūrėtojais nei su kitataučiais¹²⁰.

Kratų ir tardymų patirtis ir jos vertinimas.

Viena iš akistatos su saugumu formų buvo kratos – jos neaplenkė nė vieno neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio. Atsiminimuose išryškėja savitas požiūris į šias procedūras, suteikiant joms specifinę reikšmę. Pavyzdžiui, A. Terleckas į saugumo daromas kratas žvelgė ironiškai: „Neprisimenu, kada pasakiau „istorinį“ teiginį: kratų skaičiumi mūsų butas sumušė sovietinės Lietuvos rekordą.“¹²¹ Galima tvirtinti, kad tyliosios rezistencijos dalyvių atsiminimuose atsispindintis požiūris į saugumą daro jų psichologinį portretą išsamesnį.

SSRS įsiveržus į Afganistaną ir baigiantis *détente* laikotarpiui aštuntajame dešimtmetyje KGB represijos pasidarė dar aktyvesnės, daugėjo neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių suėmimų. Šiuo laikotarpiu vyko ir Helsinkio grupės, Lietuvos laisvės lygos, Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto narių suėmimai ir teismai¹²². Šiame kontekste reikšmingas ir visų neginkluotojo

pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose atsi-
kartojantis elementas yra suėmimų, tardymų
ir teismo procesų patirtis. Čia pastebime
jau minėtą panašią santykių su saugumo
darbuotojais, ypač su tardytojais, tendenciją.
Pavyzdžiui, išlieka panaši pašaipei laikysena
(„Tardymo metu mandagiai tyčiojasi iš
bejėgiško klausinėjimo“¹²³) ir pastangos
kontroliuoti situaciją („Įtikinęs save mūsų
kovos prasmingumu ir nusiraminęs, neprა-
šomų prižiūrėtojų atneštų pigių migdomųjų
padedamas, trumpai pasimeldęs greit užmi-
gau“¹²⁴). Tai patvirtina ir kitų asmenų atsimi-
nimai apie pasipriešinimo dalyvių laikyseną
teismuose („Be abejo, maksimalios bausmės
skyrimui V. Skuodžiui turėjo įtakos jo prin-
cipingas paskutinis žodis teisme, trukęs apie
aštuonias valandas, kuriame, užuot prašęs
sušvelninti bausmę, patį teismą demaskavo
ir prikėlė prie gėdos stulpo...“¹²⁵). Pasiprie-
šinimo dalyvių atsiminimuose išryškėja ir
reikšmingas išankstinis požiūris į galimą
suėmimą mąstant, „kad ateis tas laikas, kai
mane areštuos, ir kokia tada bus nuotaika
namuose“¹²⁶. Atsiminimuose regime nuo-
seklų ir principinį pasirinktos pozicijos
laikymąsi sudėtingiausiose situacijose, kas
tik dar labiau paryškina pagrindines asmens
vertybes („Laukdamas teismo galvojau, kad
vis dėlto mano gyvenimas labai prasmingas.
Aš pats nežinau, iš kur galvon mušė tokia
mintis, kad Lietuva bus tas akmeniukas,
kuris tą imperializmą rusiškąjį nuvers. Iš
kur, tai aš pats klausiu dažnai. Ir tokia nuo-
taika buvo gera“¹²⁷). Laikyseną per tardymus
atspindi V. Skuodžio pavyzdys. Į tardytojo
žodžius („Šiandien kratos metu jūsų bute
buvo surasti nelegalūs leidiniai „Aušra“,
„Perspektyvos“, „Pastogė“, „Rūpintojėlis“.
Kaip šie leidiniai atsidūrė pas jus bute?“) jis
atsakė: „Į šį klausimą atsakyti negaliu, nes to
neleidžia mano sąžinė.“¹²⁸ Gana drąsiai atvirą
poziciją per tardymą byloja ir šio pasiprie-
šinimo dalyvio prisipažinimas tardytojui,

kad rašomąja mašinėle, kuri per kratą buvo
rasta jo bute, jis ketino aprašyti sovietinės
antireliginės politikos kritiką („Tokia min-
tis man kilo todėl, kad aš asmeniškai esu
praktikuojantis katalikas ir perskaičiuotoje
ateistinėje literatūroje ir bendrai ateistinėje
propagandoje man daug kas atrodė nepagrįs-
ta, paviršutiniška ir iškraipyta“¹²⁹). Suėmimų
ir tardymų patirtis, aprašyta neginkluotojo
politinio pasipriešinimo dalyvių atsimini-
muose, leidžia juos apibūdinti kaip drąsius
ir nuosekliai besilaikančius savo įsitikinimų
net ir sudėtingiausiose situacijose.

**Buvimo kalinimo ar psichikos sveikatos
įstaigose ir tremtyje patirtis ir požiūris į
ją.** Vengiant ažiotažo ir suimamų asmenų
aukštino visuomenės akyse suėmimai
ir kalinimas būdavo kraštutinė priemonė
siekiama užkirsti kelią antisovietinei negin-
kluotojo pasipriešinimo dalyvių veiklai. Dėl
to KGB buvo priverstas plėsti savo strategiją
ir išsamiau aiškintis neginkluotojo pasiprie-
šinimo pobūdį, priežastis ir tikslus, siekda-
mas atskirti tikrąją antisovietinę agitaciją
nuo politinio nebrandumo atvejų¹³⁰. Nors
sąmoningiems ir aktyviems antisovietinio
pasipriešinimo dalyviams taikomos kalini-
mo bausmės buvo neveiksmingos, nes išėję
iš kalėjimo jie ir toliau užsiimdavo tokia pat
veikla net ir išvykę į užsienį¹³¹, KGB šios
priemonės neatsisakė ir bandė pritaikyti
įvairesnius metodus.

Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių
atsiminimuose išryškėja keletas svarbiausių,
dažnai pasikartojančių elementų, būdingų
jų buvimui kalinimo įstaigoje. Vienas reikš-
mingiausių susijęs su artimųjų vaidmeniu.
Kalinimo metu buvo itin sunku palaikyti ar-
timus ryšius pirmiausia dėl kalinimo įstaigų
reikalavimų, suformuluotų prieš susitikimą
su artimaisiais tiek lankomam asmeniui,
tiek ir lankytojams įteikiamose instrukci-
jose. Pokalbyje su saugumo pareigūnais

gaunamoje instrukcijoje buvo numatytas draudimas kalbėti ne rusų kalba, temomis, susijusiomis su tautiniu klausimu, politika, žmonių atvykimu ir išvykimu, klausinėti apie kitus kalinius ir gyvenimą kalėjime, taip pat buvo negalima perduoti jokių daiktų¹³². Be to, susitikimą labai apsunkindavo nuolatinis apsaugos darbuotojų stebėjimas, nepatogi patalpa ir apribotas laikas¹³³. Vis dėlto net ir tokiais sąlygomis neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių laikysena buvo būdinga ramybė ir susitvartymas. Tai, pavyzdžiui, iliustruoja kitų žmonių atsiminimai apie V. Petkų: „Viktoras buvo apvilktas nudėvėta dryža, plaukai grynai nukirpti, veidas pablyškęs, gerokai pablogęs, tačiau laikėsi ramiai, santūriai, žvilgsnis buvo žvalus. Jis, pamatęs atvykusius, galvos linktelėjimu pasisveikino ir maloniai nusišypsojo.“¹³⁴ Vis dėlto kokių didelių pastangų reikėjo siekiant tokiuose susitikimuose išlaikyti savitvardą, byloja būseną jiems pasibaigus. Antai A. Terleckas prisimena savo jausmus susitikus su žmona („Grižau į kamerą ir ėmiau isteriškai raudoti, paslėpęs veidą į vatinę pagalvę. Net vagys pamatė, kaip kenčiu, liovėsi kankinę“¹³⁵) ir būseną sužinojus apie motinos mirtį („Pas viršininkus elgiausi vyriškai, o „leidžiamas į apačią“ pravirkau“¹³⁶).

Kita svarbi aptariamų neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose atsikartojanti tendencija leidžia apibrėžti jų savivaizdį kalinimo metu. Nuolatinis kilnojimas į kitas kameras A. Terleckas sieja su pastangomis sukurti jo kaip užverbuoto informatoriaus ir dėl to nemėgstamo kitų kalinių įvaizdį¹³⁷. Pastebimas ir pasikartojantis nuolatinės išorinės kontrolės pojūtis: „Buvo be galo liūdna: gimimo dieną paliko vieną, kad moraliai būtų sunkiau“¹³⁸; „Greičiausiai tada nesuvokiau, kad specialiai kankina psichiniais ligoniais.“¹³⁹ Nuolat jausdami išorinę kontrolę ir tardymų grėsmę, šie asmenys ir kalinami nesielgė nuolankiai. Tai pasireiškė

kalinimo įstaigos reikalavimų nevykdymu ir pastangomis vienaip ar kitaip dalyvauti įvairiose baumės vykdymo proceso situacijose, taip įrodant sau, „kad dar netapau vergu“¹⁴⁰. Pasipriešinimo dalyviai prisimena nesilaikę reikalavimų jau nuo pirmųjų suėmimų (pvz., septyniolikmetis A. Terleckas kalėjime parašė: „NKVD – nusususių komunistų vagių draugija“ ir šį pareiškimą girdėjo 34 kiti kaliniai, bet „kaip jie neapskundė manęs, tai nežinau“¹⁴¹) ir vėliau („Pagal kalėjimo instrukciją reikėjo, kad kalinamasis, iškvietas iš kameros, laikytų rankas už nugaros. Tai mane labai žemino, todėl instrukcijos reikalavimų nevykdžiau“¹⁴²). Pastangos kokių nors būdu kalinimo metu daryti įtaką vykstantiems procesams atsispindi ir buvusių kalinių prisimenamame rūpinimesi kitais kaliniais: „Žinoma, galėjau priversti čekistus perkelti Aleksandrą į kitą kamerą, tačiau buvo gaila ligonio, kurį, perkeltą į Lukiškių psichiatrinę ligoninę, kaliniai užmuštų.“¹⁴³

Psichologiniam pasipriešinimo dalyvio portretui svarbus ir prisimenamas panašios į pasipriešinimo dalyvių pozicijos nesilaikiusių kalinių, suvokiamų kaip atsisakusių dalyvauti visuomeniniame ir net savo pačių gyvenime, vertinimas: „Čia kai kurie žmonės jau seni gyventojai. Ir jie man primena pavasarį rūsyje blausius bulvių daigus. Ne tik iš veido, bet ir vidiniu pasauliu. Jiems laikas sustojo“¹⁴⁴; „Senieji šio pasaulio gyventojai moko mane: / – Tu galvoji, kad turi čia kokių nors teisių? Klausyk, biče, čia teisės turi tik prižiūrėtojai. Jie tau gali paaiškinti, ką reiškia teisės.“¹⁴⁵ A. Terlecko atsiminimuose kartojasi priešiškesnis požiūris į prižiūrėtojus lietuvius, o ne į rusus: „Per metus, praleistus čia, nė karto negirdėjau jų pastabų. Tačiau lietuviai tuoj pat imdavo rusiškai šaukti: „Ruki nazad!“¹⁴⁶ Dera pabrėžti, kad pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose neretai matomas priešiškas požiūris į konkrečius saugumo darbuotojus nebuvo apibendrintas

visai tautai: „Perkeltas į gretimą, bet šildomą kamerą skaičiau A. Adomovičiaus ir D. Granino „Blokados knyga“ – apie Leningrado blokadą ir ne kartą apsiverkiau dėl rusų tautos patirtų kančių.“¹⁴⁷ Apibendrinant galima pasakyti, kad kalinimo patirties atsiminimai atskleidžia ryšio su artimaisiais svarbą neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio asmenybei, išryškina savivaizdžio kūrimo santykiuose su kalėjimo pareigūnais tendencijas, pabrėžia nenuolankaus elgesio, pastangų aktyviai veikti esamoje situacijoje siekį ir nuoseklų norą išlaikyti įsitikinimus.

Reikšmingos neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių portreto detalės atsiskleidžia ir iš šio judėjimo dalyvių patirties sovietinėse psichikos sveikatos įstaigose. Prievartinis uždarymas į psichiatrijos ligoninę antisovietine veikla užsiimantiems asmenims buvo taikomas 1954–1987 m.; aštuntajame dešimtmetyje suaktyvėjus neginkluotajam pasipriešinimui šios rūšies prievarta taip pat įgavo didesnę mąstą – į panašias įstaigas buvo išsiųsti 38 asmenys iš Lietuvos¹⁴⁸. Šią patirtį atspindinčiuose pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose galima išvengti panašų požiūrį į psichiatrijos įstaigų darbuotojus, koks vyravo ir kalinimo įstaigose. A. Terleckas, pasakodamas apie patirtį Naujosios Vilnios psichiatrijos ligoninės Lukiškių filiale 1973 m. pabaigoje, šios įstaigos darbuotoją ir savo santykį su ja apibūdina taip: „O ji – milicijos ponų malonėje esanti nusikaltėlių sielų gydytoja – vaidino kaliniui, seniai skusta barzda, nutrintomis, niekada lygintuvo nemačiusiomis kelnėmis.“¹⁴⁹ Svarbu pabrėžti, kad uždarymas į sovietinę psichikos sveikatos įstaigą nepakeitė antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyvių požiūrio į saugumo darbuotojus ir pastangų bei gebėjimo kontroliuoti savo reakcijas bendraujant tiek su saugumo darbuotojais („Atsakinėjau į čekistės mėgėjos klausimus neskubėdamas, gerai apgalvodamas kiekvieną žodį“¹⁵⁰), tiek

ir su artimaisiais („Pamatęs tokią baidyklę, brolis Jonas neišlaikė ir pravirko. Kadangi juokiausiu ramindamas brolius, J. Vasiliauskas tuoj nutraukė pasimatymą“¹⁵¹).

Kad ir kaip atsiminimuose savo būseną sovietinėse psichikos sveikatos įstaigose aprašo buvę neginkluotojo pasipriešinimo dalyviai, būtina pažymėti išskirtines sąlygas, kėlusias neginkluotosios rezistencijos dalyviams daugiau iššūkių. Remdamiesi kitų pasipriešinimo dalyvių patirtimi ir savo tuometinio LSSR baudžiamojo proceso kodekso žiniomis, neginkluotojo antisovietinio judėjimo dalyviai tam tikra prasme galėjo pasiruošti ir, atsidūrę kalėjimuose ar lageriuose, geriau suprasti jiems taikomas procedūras. Psichikos sveikatos įstaigose atliekamiems tardymams ir susidūrimui su kvalifikuotais psichiatrais, pasirengusiais juos pripažinti nepakaltinamais, pasipriešinimo dalyviai dažniausiai buvo visiškai nepasirengę, todėl tai jiems kėlė didesnę baimę ir bejėgiškumo pojūtį¹⁵². Taigi patirties sovietinėse psichikos sveikatos įstaigose atsiminimai dar labiau išryškina, kaip stipriai neginkluotojo pasipriešinimo dalyviai laikėsi savo požiūrio.

Atsiminimuose atsispindinti tardymų, kratų, suėmimų, kalėjimo įvairiose kalinimo įstaigose patirtis yra nelengva kiekvienai tai patyrusiai asmenybei, keliamų iššūkių intensyvumu pralenkianti kasdienę patirtį. Tačiau lagerių patirtis negali prilygti jokiai kitai prievartos priemonei savo trukme ir atskyrimu ne tik nuo artimų žmonių, bet ir nuo įprastos socialinės aplinkos. Iš lagerių patirties, aprašomos neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose, iškyla keletas svarbiausių detalių. Šiuo atveju vienas dažniausiai pasikartojančių ir nuodugniausiai aptariamų, kitaip nei kalbant apie kalėjimų patirtį, yra santykiai su kitais lagerių kaliniams. Nors teigiama, kad buvimas tremtyje gali būti siejamas su stipriau išreikštu bendros patirties nulemtu skirtingų tautų žmo-

nių bendravimu, o kartu – autentiškesniu kultūrinių skirtumų suvokimu ir galimybe labiau atsiriboti nuo tautinės tapatybės transformavimo į masinę liaudies kultūrą¹⁵³, atsiminimuose išryškėja nevienareikšmė patirtis. Viena vertus, lagerių kontekste galima pastebėti išskylančią ne tapatumo, o atskirties tendenciją, pavyzdžiui, turint omenyje priešingų pozicijų laikymąsi V. Skuodžio atveju, kai jis atvirai ignoruodavo lagerio administracijai lojalius asmenis¹⁵⁴, arba specifinį išsilavinimo vaidmenį, kėlusį A. Terleckui sunkumų bendraujant su kitais kaliniais („Ten vėl patyriau neapykantą dėl to, kad esu baigęs universitetą. [...] Bemokslų vagių ir plėšikų manymu, sovietinėje Lietuvoje tik komunistas galėjo turėti universiteto baigimo diplomą“¹⁵⁵). Kita vertus, išryškėja ir vienijanti bendros patirties funkcija (V. Petkaus atvejis): „Kai kurie Gulago senbuviai nuo bado jau nebesikėlė nuo narų, gulėjo sutinusiomis kojomis, tačiau drąsino mus: vaikinai, tik nepasiduokite! Mūsų grupėje buvo du medicinos studentai. Jie baugščiai žvilgčiojo į gulinčiuosius ir stebėjosi: šie net trijų dienų nebeištvers, o mus drąsina...“¹⁵⁶ Vis dėlto dažniausiai į kitus buvo žvelgiama su nuolatiniu nepasitikėjimu, keliančiu didelę įtampą dar ir dėl nepriimtino kasdienio jų elgesio („Gadino sveikatą cigarečių dūmai. Kituose bendrabučio kambariuose gyveno po vieną ar du darbininkus, o kartu su manimi būtinai dar du, rūkaliai ir girtuokliai, vienas kitas psichinis ligonis, o ką jau kalbėti apie tai, kad visi – KGB sekliai. Vien savo buvimu jie veikė nervų sistemą“¹⁵⁷). Toks nepasitikėjimas kitais žmonėmis, įtariant juos esant KGB agentais, būdingas net ir išvykus į užsienį, kur buvo tęsiama pasipriešinimo veikla¹⁵⁸. Kita vertus, ir vėl svarbu pažymėti, kad nepasitikėjimas ir atsiskyrimas nuo kitų kalinių nebuvo susijęs su nepalankiu požiūriu į jų tautybę. Išgyventi sunkumai nesufurmavo priešiško rusų tautai: „Rusai – visų pirma imperininkai,

bet kuo jie kalti, kad šimtmečius propaganda tikino juos esant tautų išvaduotojais ir geradariams. Neišsivežiau iš Kolymos neapykantos rusų tautai...“¹⁵⁹

Atsiminimuose atsispindinčią lageriuose tvyrojusią nuolatinę įtampą liudija jos poveikis tiek savivaizdžiui („Pirmą kartą gyvenime ėmiau gailėtis savęs, kelios sūrios ašaros nuriedėjo seniai skustu, ilgais šeriais apaugusiu veidu“¹⁶⁰), tiek ir laikysenai su artimaisiais („Nors laiškuose girdavausi puikia savo nuotaika, bet iš tiesų jaučiausi vis blogiau“¹⁶¹), kas rodo, kad sunkėjanti vidinė būseną nesumažino noro rūpintis artimaisiais ir atsakomybės už juos („Su-prask Mamą. Jai pačiai labai sunku. Ką gero ji matė gyvendama su manimi? Pažvelgęs į mūsų gyvenimo praeitį, matau vien kratas, areštus, pasimatymus kalėjimuose, lageriuose, mano tremtyje. Skausmas, ašaros. Kančios prasmės nesuvokimas palaužė mamą, pirmiausia fiziškai“¹⁶²). Sudėtingos 1984 m. patirties kontekste sūnui rašytuose laiškuose kaip viena svarbiausių vertybių ir vėl iškeliamą drąsą: „Didžiausias niekšybės padaro bailiai. Judas išdavė Kristų tik dėl savo bailumo. Tad niekada nedraugauk su bailiu...“¹⁶³ Pastebima ir vertybių sistemos kaitos apraiškų susidūrus su kalinimo patirtimi, pavyzdžiui: „Anksčiau tikindavau save, kad negalėčiau būti gydytoju vien todėl, kad bijau numirėlių. O kaip greit prie jų pripratau! Kiekvieną kartą nuėję į lavoninę, randam ją pilną lavonų, aišku, daugiausia jaunų vyrų. Suguldyti jie nuogi vienas ant kito be jokios tvarkos. Reikia laiptoti per juos, tenka neatsargiai kai kam užlipti ant galvos...“¹⁶⁴ Vis dėlto dažniausiai susiformavusios ilgalaikės ir pagrindinės vertybės bei aktyvi antisovietinė veikla išlikdavo nesvyruojančiu neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių psichologinio portreto pamatu. Tai patvirtina V. Skuodžio pavyzdys, minimas kitų asmenų atsiminimuose. V. Skuodis,

septynerius metus atlikdamas bausmę Mor-dovijoje, Baraševo griežtojo režimo lageryje, nepaisydamas jam dėl antisovietinės veiklos taikomų griežtesnių sankcijų, rašė skundus, nelegaliai informuodavo visuomenę apie KGB savivaliavimo prieš politinius kalinius atvejus, nuolatos skaitė knygas ir rašė, o protestą išreiškė 170 dienų per visą kalinimo laikotarpį badaudamas¹⁶⁵. Taigi lagerių patirtis psichologinius portretus papildė intensyvesnėmis savo kaip neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio tapatybės išsąmoninimo, atsiskleidžiančio santykiuose su artimaisiais, kitais kaliniais ir individualia vertybių sistema, tendencijomis.

Psichologinis portretas atsiskleidžia ne tik akistatoje su saugumo tarnybomis, bet ir bendrame šios patirties vertinime. Pastebimas tam tikras neginkluotojo pasipriešinimo dalyviams būdingas bendras išankstinis įkalinimo ir tremties bausmių vertinimas. Siekiant suvokti asmenybės portretą vienas svarbiausių aspektų, leidžiančių kritiškai vertinti egzistavusio įsitikinimo reikšmę, yra realus gresiančio pavojaus supratimas, o tokį supratimą patvirtina to meto periodika¹⁶⁶ ir straipsnyje nagrinėjami atsiminimai. Įdomu pažymėti, kad įgyta KGB taikomų prievartos priemonių patirtis neatgrasė šių asmenų nuo tolesnės antisovietinės veiklos, nors ir suformavo grėsmės kaip neišvengiamybės suvokimą: „Vėl veikdamas prieš juos supratau, kad toji mano veikla baigsis kalėjimu ir lageriu.“¹⁶⁷ Ypatinga svarba psichologiniame portrete tenka ir susiformavusiai išankstinei nuomonei vertinant ne tik bausmes, bet ir visą neginkluotojo pasipriešinimo veiklą. Pavyzdžiui, A. Terleckas savo gyvenimo istoriją suvokia kaip priklausiusią ne nuo jo, o nuo likimo, kuriam priešintis jis neturėjo jėgų. Jis pateikia gana plačią ir iškalbingą išvadą tuo klausimu: „[...] neverta pačiam tikėti ir kitus tikinti, kad žmogus yra savo likimo kalvis...“¹⁶⁸ Panašiai išorinę lemtį traktuoja ir

V. Petkus, nors ir labiau pabrėžia ne pasyvų, o aktyvų asmens vaidmenį neišvengiamo likimo akivaizdoje: „Kiekvienam žmogui žemėje paruoštos ir rožės ir usnys. [...] Aš žinau, kad niekam ir už jokią kainą negalima pardavinėti savo jausmo gėriui ir blogiui, tiesai ir melui, teisybei ir neteisybei.“¹⁶⁹ Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių savivaizdis ir savo veiklos vertinimas atsiskleidžia ir jų išsakomoje KGB veiklos planų interpretacijoje: „Iki šiol negaliu atsakyti į klausimą, kodėl čekistai paleido mane, kodėl neuždarė į savo kalėjimą? Juk įkalčių prieš mane turėjo pakankamai. [...] Reikia palaukti, kol nutils protestai dėl minėtų suėmimų, ir tik tada griebti Terlecką, Sasnauską, Statkevičių. Juk Terleckas ilgai ramiai nesėdės. Tegul jis „užsidirba“ daugiau įkalčių. Be to, reikėjo laiko įvertinti pas mus surastus dokumentus.“¹⁷⁰ Veiklos patirtis ir jos vertinimas rodo tiek aptariamų asmenų aktyvaus opozicinio veikimo įtaką jų psichologiniams portretams, tiek ir savitas, asmenybės bruožų nulemtas veiklos išraiškas.

RELIGINIO NEGINKLUOTOJO PASIPRIEŠINIMO DALYVIS SOVIETMEČIU

Kovojant su katalikybe ir ateizacija sovietmečiu pirmiausia buvo siekiama išstumti tikėjimo elementus ir prasmes iš viešojo ir privataus gyvenimo. Religijos vietą turėjo užimti materialistinė pasaulėvoka, ji turėjo įtraukti žmogų į kasdienę visuomeninę veiklą, kurios dėka derėdamas su aplinka asmuo savo prasmų lauką turėjo pripildyti vykstančių švenčių ir taip atitikti tuometinės sistemos kuriamo *homo sovieticus* idealą¹⁷¹. Kita vertus, asmuo, nesitenkinantis tokia beprasmybės jausmą skatinančia perspektyva, kėlė gyvenimo ir jo prasmės klausimus, kontrastuojančius su sovietine realybe. Šią

poziciją vaizdžiai iliustruoja Vytauto Kubiliaus žodžiai: „Nėra principų. Nėra tokių taškų, į kuriuos viskas būtų redukuojama. Šiaip imi viską, bet tas netampa dvasine savastimi, negula į dvasinius sluoksnius, o tik trumpai pasilaiko prote ir išnyksta.“¹⁷² Visi tikintieji, o ypač kunigai sovietinėje sistemoje neišvengiamai susidūrė su problema, kurį iš šių dviejų kelių pasirinkti. Kyla nemažai klausimų, kas slepiasi už kiekvieno iš šių pasirinkimų, turint omenyje neginkluotojo religinio antisovietinio pasipriešinimo dalyvius. Tai ypač svarbu dėl to, kad Lietuva iš visų Sovietų Sąjungos okupuotų teritorijų išsiskyrė kaip katalikiškiausias kraštas¹⁷³. Katalikų bažnyčia čia pradėta persekioti jau nuo penktojo dešimtmečio¹⁷⁴, o neginkluotasis pasipriešinimo judėjimas nuo 1980 m. turėjo religinį pamatą¹⁷⁵. Nors Katalikų bažnyčia Lietuvoje ilgą laiką ir aktyviai buvo persekiujama, čia, kaip niekur kitur tuometinėje Sovietų Sąjungoje, buvo leidžiama ir platinama daugiausia pagrindinių religinių leidinių¹⁷⁶. Kitaip nei politinio pasipriešinimo, kurio dalyviai pagrindiniu veiklos tikslu laikė atgauti Lietuvos nepriklausomybę, atveju, religinė antisovietinė kova buvo labiau susijusi su kultūrinių ir, žinoma, religinių vertybių gynimu.

Tiek politinio, tiek ir religinio neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių tapatybės konstravimas neatsiejamas nuo nuolatinės sąveikos su kitais žmonėmis ir tuometinėmis socialinėmis institucijomis. Tačiau, anot cituotų T. Venclovos žodžių apie tikėjimą kaip tvirtybės šaltinį, religinė neginkluotojo pasipriešinimo srovės atstovų tapatybė formuodamasi įgijo ir specifinių bruožų. Viena vertus, priklausymas konkrečiai konfesijai jau savaime formuoja socialinę tapatybę, kai esi priskiriamas prie tam tikros bendruomenės, antra vertus, tai padeda išgyventi išorinio pasaulio sunkumus tikint ateityje laukiančiu išganymu¹⁷⁷. Tai vaizdžiai

atsispindi ir N. Sadūnaitės atsiminimuose: „Tik viena aišku: Dievas Juo pasitikinčių neapleidžia!“¹⁷⁸ Toliau aptariamai specifiniai ir iš dalies sutampantys su pilietinio pasipriešinimo srovės atstovų portretu katalikiškojo neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių psichologinio paveikslo aspektai.

Kunigas pranciškonas J. Sasnauskas sako, kad neginkluotąja pasipriešinimo kova susidomėjo dar vaikystėje. Jį pasiekdavo žinios apie 1968 m. prasidėjusį Prahos pavasarį, namuose buvo klausoma radijo pogrindžio laidų iš Prahos, ypač jį sujaudino Jano Palacho susideginimas ir 1972 m. Kauno įvykiai¹⁷⁹. Visa tai formavo kuriamo sovietinio pasaulėvaizdžio alternatyvą. Vis dėlto vienas svarbiausių postūmių įsitraukti į aktyvesnę neginkluotojo pasipriešinimo veiklą buvo dar mokykloje užsimezgusi pažintis su tuo metu jau aktyviu neginkluotojo pasipriešinimo dalyviu V. Petkumi ir kiek vėliau – su A. Terlecku¹⁸⁰. Taip pasipriešinimo veiklos pavyzdžiai tapo tam tikrais sektiniais, neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo veiklą skatinančiais ir formuojančiais modeliais. Dalyvavimas neginkluotajame pasipriešime nuo pat veiklos pradžios turėjo pasekmių. Pirmoji J. Sasnausko akistatos su sovietine prievartos sistema patirtis buvo jo pašalinimas iš vidurinės mokyklos, paėmimas į kariuomenę ir vėliau, iš ten grįžus, užkirtimas kelio įstoti į Kauno kunigų seminariją, kai „saugumo įsakymu iš kandidatų sąrašų buvo išbrauktas“¹⁸¹, ir galiausiai suėmimas 1979 m. gruodžio mėn. Ne mažiau svarbų vaidmenį vaidino ir nedidelis pasipriešinimo dalyvių ratas – tai nulėmė, kad teko užsiimti labai įvairia veikla, į kurią J. Sasnauskas tiesiogiai įsitraukė nuo šešiolikos metų¹⁸². Jo pavyzdys rodo, kad nors pasipriešinimo dalyviai priklausė skirtingoms kartoms ir turėjo nevienodos patirties, bendraudami tarpusavyje visi jautėsi lygiaverčiai, atmosfera buvo demokratinė, neišskirianti nei mokinių, nei

mokytojų¹⁸³. Aktyvaus bendradarbiavimo rezultatu tapo J. Sasnausko kartu su A. Terlecku nuo 1976 m. iki įkalinimo išleisti trys pirmieji žurnalo „Vytis“ numeriai¹⁸⁴. Taigi J. Sasnausko įsitraukimas į neginkluotąjį pasipriešinimą susijęs su tokio pavyzdžio įtaka. Sovietinis saugumas už šią veiklą jam skyrė vienerių metų laisvės atėmimo ir penkerių metų tremties Tomsko srityje bausmę.

Kiek kitokia vienuolės N. Sadūnaitės įsitraukimo į neginkluotąjį pasipriešinimą pradžia. Jos pasaulėžiūrą pirmiausia ir stipriausiai formavo religingų tėvų pavyzdys: „[...] pamokslai, kurių labai dažnai klausydavausi, pašnekesiai su Tėvais padėjo man nepaklusti bedieviško auklėjimo naktje.“¹⁸⁵ Be tėvo, kuris buvo įtrauktas į tremtinų asmenų sąrašą, dėl ko šeima turėjo persikelti gyventi kitur¹⁸⁶, kitais svarbiais pavyzdžiais N. Sadūnaitė laiko vyskupą Vincentą Borisevičių, kuris buvo kankinamas Vilniaus KGB rūsiuose¹⁸⁷, taip pat „melui nenusilenkusius ir Tiesai ištikimais likusius“ Sigitą Tamkevičių, Alfonsą Svarinską ir Joną Kastytį Matulionį¹⁸⁸. N. Sadūnaitė buvo suminta 1974 m. ir apkaltinta „LKB kronikos“ dauginimu ir platinimu. 1975 m. jai skirta šešerių metų bausmė Mordovijos lageryje. Aktyvia neginkluotojo pasipriešinimo veikla N. Sadūnaitė užsiėmė ir anksčiau, dar mokykloje, kai atsisakiusi rašyti pareiškimą stoti į komjaunimą buvo pašalinta iš mokyklos¹⁸⁹, be to, 1970 m. ji pasamdė advokatą už vaikų katechizavimą teisiamam kunigui Antanui Šeškevičiui ir dalyvavo jo teismo procese¹⁹⁰. Grįžusi iš lagerio, aktyviai prisidėjo prie „LKB kronikos“ platinimo – gabeno ją Rusijos disidentui S. Kovaliovui į Maskvą¹⁹¹. Vienas ryškiausių N. Sadūnaitės antisovietinės veiklos pavyzdžių – jos kartu su A. Terlecku ir kitais Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo, 1987 m. surengtas mitingas Molotovo–Ribbentropo pakto pasirašymo metinėms paminėti.

Nors „LKB kronikoje“ buvo stengiamasi fiksuoti kuo autentiškesnę dokumentinę medžiagą¹⁹², neginkluotojo religinio pasipriešinimo dalyvių atsiminimai atskleidžia subjektyvų savo veiksmų vertinimą. J. Sasnauskas požiūrį į savo veiklą sieja su iššūkiu išdrįsti nugalėti baimę ir nepaklusti neteisybei, kurią jautė aplink¹⁹³. Kitus neginkluotojo pasipriešinimo dalyvius J. Sasnauskas apibūdina kaip mažus, silpnus, bijančius, bet vis dėlto išdrįsusius mesti iššūkį sistemai¹⁹⁴. Drąsa susijusi su viduje jaučiama ir aplinkiniuose matoma baimė bei pasiryžimu ją įveikti. Kiek kitaip į savo darbų svarbą visuomenei žiūri N. Sadūnaitė. Veiklą neginkluotajame pasipriešinime ji sieja su pasiaukojimu kitų žmonių labui jų tiesos paieškose ir kovoje už savo teises¹⁹⁵. Panašios tendencijos atsikartoja ir J. Sasnausko teisme pasakytame paskutiniame žodyje, kuriame jis akcentavo tokius bruožus kaip visą gyvenimą trunkančios tiesos paieškos, nuolatinis noras padėti žmonėms ir atsakomybės už savo veiklą prisiėmimas¹⁹⁶.

Šiame savo darbų vertinime išryškėja tam tikras religinio ir politinio neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių portreto skirtumas. Nors vienas svarbiausių ir tarp visų pasipriešinimo dalyvių išryškėjantis bruožas yra drąsa, bet artimųjų persekiojimo¹⁹⁷ ir galimybės prarasti tai, kas svarbu, kontekste drąsa įgauna kiek kitokią prasmę. Šiuo atveju dvasininkų poziciją vaizdžiai iliustruoja J. Sasnausko žodžiai: „Kiti bijodavo įsitraukti, nes vis bijodavo kažką prarasti. O čia, kai neturi ką prarasti, tai labai paprasta – visi mano asmeniniai daiktai į mažą čemodanėlį tilpdavo.“¹⁹⁸ N. Sadūnaitės patirtyje išryškėja su jos veikla neginkluotajame pasipriešinime susijęs artimųjų persekiojimas: „Dar vėliau į KGB būstinę (irštva) išvežė mano brolių, kad vėliau be jo, be manęs ir be orderio jo kambaryje padarytų kratą, visai nereaguodami į mano griežtą protestą dėl sergančio

brolio terorizavimo.¹⁹⁹ Kadangi Lietuvos religinio ir politinio pasipriešinimo srovių atstovai išskirtinai aktyviai bendradarbiavo, tai, suėmus V. Skuodį, katalikiškasis pogrindis materialiai rėmė jo šeimą²⁰⁰. Aktyvų abiejų srovių bendradarbiavimą patvirtina ir reakcija, kildavusi kurį nors iš judėjimo dalyvių suėmus. Vienas iš tai iliustruojančių pavyzdžių – Lietuvos Helsinkio grupės narių 1979 m. išsiųstas pareiškimas SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui Leonidui Brežnevui, išreiškiantis protestą prieš neteisėtą J. Sasnausko suėmimą ir apibūdinantis šį asmenį kaip išsilavinusį, mandagų ir dorą²⁰¹. Taigi nors katalikiškojo neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose išryškėja subjektyvūs savo veiklos vertinimo skirtumai, galima pastebėti ir šiuos rezistencijos dalyvius siejančio bendradarbiavimo svarbą.

Sovietmečiu viena pagrindinių katalikiškojo neginkluotojo pasipriešinimo veiklos formų buvo pogrindinė savilaida. Svarbiausias šio pobūdžio informacijos sklaidos šaltinis ne tik Lietuvoje, bet ir visoje tuometinėje Sovietų Sąjungoje buvo „LKB kronika“. Aktyviausias šio pogrindžio leidinio laikotarpis prasidėjo po Romo Kalantos susideginimo Kaune 1972 m. gegužės 14 d. ir truko iki 1980 m. vidurio, kai aprimo persekiojimai, įtampa ir antireliginė propaganda²⁰². Pagrindinis „LKB kronikos“ tikslas buvo informuoti tautiečius ir pasaulį apie Lietuvoje vykdomą tikinčiųjų diskriminavimą, o vienas pagrindinių principų, kurio buvo laikomasi nuo leidimo pradžios ir kuriuo buvo remiamasi pagrindžiant „LKB kronikos“ dokumentinę reikšmę, buvo autentiškų, nepakeistų tekstų spausdinimas²⁰³.

„LKB kronika“ buvo vienas pirmųjų, įtakingiausių, Lietuvoje ir už jos ribų plačiausiai žinomas Lietuvos religinio antisovietinio pasipriešinimo dalyvių leidinys, bet reikia nepamiršti ir kitos Lietuvos dvasininkų savi-

laidos. Svarbiausi iš šių leidinių yra 1975 m. pradėta leisti „Aušra“, po metų – „Dievas ir Tėvynė“, praėjus dar vieneriems metams – „Tiesos kelias“ ir „Rūpintojėlis“ bei 1979 m. pasirodžiusi „Ateitis“. Pirmąjį „Laisvės šauklio“ numerį 1976 m., dar mokydamasis vienuoliktoje klasėje, su bendraminčiais išleido J. Sasnauskas. Pagrindinė šio leidinio idėja buvo labiau susijusi su politine tematika – „laisvės suvokimu ir tautiniu sąmoningumu“²⁰⁴. Subjektyvus įsitraukimo į pogrindžio savilaidą vertinimas vaizdžiai atsiskleidžia J. Sasnausko atsiminimuose: „[...] patvirtinai, teigėi tą laisvę neįmanomomis aplinkybėmis“²⁰⁵. Nors, kaip matyti, pagrindinė veiklos forma buvo pogrindinė savilaida, bet tiek politinio, tiek religinio neginkluotojo pasipriešinimo atveju viešumas, įgavęs pareiškimų ir atvirų laišku formą, vaidino svarbų vaidmenį ir buvo vienas pagrindinių ginklų, nes, kaip atsiminimuose teigia N. Sadūnaitė, „[č]ekistai privengia viešos pasaulio opinijos, bijo šviesos, daro viską, kad žmonės gyventų jų melo suklaidinti arba baimės paralyžuoti“²⁰⁶. Anot J. Sasnausko, tokia veiklos forma buvo priimtina ir visuomenei: „Tik keli laišškai iš redakcijų nukeliaudavo į KGB, kiti ne, reiškia, žmonėms būdavo įdomu, perduodavo vieni kitiems.“²⁰⁷ Taigi galima pastebėti religinio ir politinio neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose išryškėjančią tendenciją savo veiklos įtaką visuomenei ir savo kaip pasipriešinimo dalyvio identifikavimąsi sieti su rašymu savilaidoje.

Religinio neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių kalinimo ir tremties patirtis atskleidžia tam tikras ryškesnes tarpreliginio bendruomeniškumo formas, retesnes politinio pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose. Specifinis tarpkonfesinis solidarumas, kurį vaizdžiai apibūdino Rusijos disidentas Andrejus Siniavskis („Stovyklose susiduriama su tikrove, kurioje bendras priešas dusina

kiekvieną²⁰⁸), atsiskleidžia nelaisvėje užsimezgiusioje N. Sadūnaitės draugystėje su Rusijos ortodoksų bažnyčios nariais („Nadia Usoeva yra nepaprastai gera ir taktiška mergina (nuteista septynerių metų griežtojo režimo kalėjimo bei dvejų metų tremties bausme). Ji yra labai padori ir išdidi Rusijos stačiatikė. Mes esame kaip seserys²⁰⁹). Tai iliustruoja ir katalikiškojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose aprašomi santykiai su kitais kalininiais („Labai nustebo sužinoję, kad sovietų imperijoje yra dar sąžinės kalinių, ir visi keikė sovietų valdžią, kuri, anot jų, vienintelė kalta, kad jie dabar taip nužmoginti²¹⁰). Panašūs išgyvenimai užfiksuoti ir J. Sasnausko tremties patirties atsiminimuose – mėgaujantis tiek kalinimo laiku pusantrų metų nematyta gamta („Nenusakomas jausmas palaimos, tokio grožio²¹¹), tiek bendruomeniškumo jausmu („Dar sutikau žmonių, atrodo, kad apkabintum kiekvieną²¹²). N. Sadūnaitės kalėjimo patirties atsiminimai atskleidžia autentiškus ir kitokius, nei patirti politinio pasipriešinimo dalyvių, išgyvenimus: „Tikrai, dešimt mėnesių tuose KGB rūsiuose aš buvau pati laimingiausia per savo septyniasdešimt keturis metus. Taip jutau arti Dievą ir toks tikras džiaugsmas, aš ten dainuodavau, aš ten giedodavau, kareiviai mušo [...], tylėk, negalima. Sakau, kaip tylėt? Šitoks džiaugsmas, negaliu ištvirt.“²¹³ Kaip matyti, požiūris į kalinimo patirtį religinio neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose skiriasi ir emocinių išgyvenimų pobūdžiu. Kita vertus, reikia atsižvelgti ir į šių dviejų pasipriešinimo kryptų atstovų tarpusavio sąveikos reikšmę. J. Sasnauskas gana dažnai pripažįsta didelę A. Terlecko įtaką savo kaip neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio keliui²¹⁴. Pavyzdžio įtaka didžiausią reikšmę turėjo veiklos pradžioje, nes padėjo geriau suprasti savo pasirinkimo reikšmę, prasmę, atsakomybę ir riziką. Viena pirmųjų su pasipriešinimo

veikla susijusių J. Sasnausko pamokų buvo „Baudžiamojo LTSR kodekso komentarų skaitymas bei garantija, kad anksčiau ar vėliau pasodins²¹⁵. Galima teigti, kad požiūris į galimas bausmes buvo suvokiamas nuo pat veiklos pradžios, teigiant, kad „[u]žjausti ar padėti KGB nekaltai persekiojamiems reiškia ir pačiam patekti į persekiojamųjų sąrašą – į KGB objektyvą²¹⁶. Kalinimo grėsmės suvokimą iliustruoja saugumo pareigūnui drąsiai mesti N. Sadūnaitės žodžiai, pasakantys, kad ji ketverius metus gyveno akistatoje su subjektyviai suvokiama grėsme: „Aš gi laukiau keturis, kol pasodinsite, kaip žadėjote, į kalėjimą, vėluojate!“²¹⁷ Tokia išankstinė pozicija ryški daugelio neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių veikloje, bet ją suformuoti pavykdamo ne iš karto, ypač jei į pasipriešinimą sovietinei sistemai būdavo įsitraukiama jauno amžiaus. J. Sasnauskas, pirmą kartą atvežtas į saugumą tiesiai iš mokyklos, nemanė, kad mokiniai gali būti kalinami, todėl, nors ir bijojo KGB gąsdinimų, realia kalinimo grėsme netikėjo²¹⁸. Nuolat bendravęs su politinio pasipriešinimo dalyviais ir patyręs didelę jų įtaką, kalinimo metu patirtus tardymus jis traktavo kaip „tam tikrą pramogą²¹⁹ ir alternatyvą buvimui uždaroje kameroje, o apie kalėjimą sakė, kad tai „buvo kaip tam tikra mokykla netgi. Visapusiškai, ir net tremtis. Nežinau, kiek čia Dievas veikia ar neveikia, bet tas pats principas kaip paradoksas malonės, kas ateina ne dėl to, kad, bet nepaisant to.“²²⁰ Šie jo žodžiai atkartoja N. Sadūnaitės išgyvenimus nelaisvėje. Atsiminimuose atsiskleidžia ir nelaisvėje dėtos pastangos kiek įmanoma veikti susiklosčiusioje situacijoje („Tai sužinoję, visos ukrainietės ir aš paskelbėme bado streiką, reikalaudamos, kad atvyktų prokuroras ir nubautų tikrąjį nusikaltėlį...“²²¹). Taigi katalikiškojo, kitaip nei tautinio, antisovietinio pasipriešinimo dalyvių psichologiniuose portretuose išryškėja autentiškas kalinimo patirties kaip tar-

pusavio santykių, savo asmenybės ir santykio su pasauliu įprasminimas.

Religinio neginkluotojo pasipriešinimo, kitaip nei politinio neginkluotojo pasipriešinimo, dalyvių atsiminimuose matomas ir kitoks santykis su saugumu. Šiuo atveju sovietinės kalinimo sistemos pareigūnai dažniau suvokiami kaip suprantantys savo netinkamą elgesį, išreiškiamas tikėjimas gailėstinga jų prigimtimi („[...] aš įsitikinau, kad jie juto savo neteisingumą“²²²). Tokia krikščioniška laikysena atsiskleidžia ir atvirai deklaruojamoje nuolankioje pozicijoje: „Juos visus stebino, kad aš juos myliu, kad aš su jais ir tikrai aš juos myliu, ir aš iki šiol už juos meldžiuosi, nes jie labiausiai nuskrastiai, nes jie negavo to, ką aš gavau.“²²³ Kita vertus, esama ir gana ryškių religinio ir politinio pasipriešinimo dalyvių santykio su saugumu panašumų. Pirma, gana panaši siekio pačiam valdyti padėtį pozicija. Tai atsiskleidžia N. Sadūnaitės atsiminimuose: „Raginau melstis už mus persekiojančius, o ypač už čekistus, kurie žmonėms suklaidinti naudoja du ginklus: melą ir terorą.“²²⁴ J. Sasnausko atsiminimuose taip pat pasakojama, jog jis, susipažinęs su tuometiniu LSSR baudžiamojo proceso kodeksu, pirmosios kratos savo bute 1977 m. rugpjūčio 23 d. metu reikalaujamas tam prokuroro sankcijos, jautė, kad tuo parodo savo drąsą ir „kad jie turi su tavimi skaitytis“²²⁵. Antra, panaši santykio su saugumu tendencija atsiskleidžia ir požiūryje į persekiojimus. J. Sasnauskas prisimena, kad dažniausiai nustatydavęs asmenis, kurie, jo manymu, yra saugumo pasamdyti gąsdinti arba persekioti²²⁶. O štai N. Sadūnaitė tvirtina savo persekiotojų ilgą laiką nepastebėdavusi: „Įsitikinę, kad jų grasinimų neišsigandau, paleido, bet nuo to laiko, anot Kulgovo, sekė mano kiekvieną žingsnį. Aš tai pastebėjau tik 1974 vasarą, prieš savo areštą.“²²⁷ Vis dėlto, kaip ir politinio pasipriešinimo dalyvių atveju, tremtyje

pasireiškė bendras nepasitikėjimas²²⁸. Trečia, katalikiškojo pasipriešinimo dalyvių atsiminimuose pastebimos panašios pastangos interpretuoti ir numatyti saugumo tarnybų veiksmus: „[...] suprasdavai, jei niekas neseka ar niekas nevyksta, tai tada lauk kratos. Ir tas pasitvirtindavo“²²⁹; „Pasiruošiau kratai – sunaikinau ar paslėpiau viską, dėl ko kiti, mane suėmus, galėtų turėti nemalonumų.“²³⁰ Kiek ryškesnių skirtumų pastebima kalinimo psichiatrijos ligoninėse patirties, kurios nepavyko išvengti ir religinio pasipriešinimo dalyviams, atsiminimuose. Iš N. Sadūnaitės atvejo (Černiachovsko psichiatrijos ligoninėje ji praleido dešimt mėnesių) galima susidaryti didesnę ne kalėjimo, o panašių įstaigų baimę²³¹. Pažymėtina, kad saugumas, siekdamas išgauti norimą informaciją, nevengė pasinaudoti šia galimybe būti uždarytam į psichiatrijos ligoninę baimę: „Bet tuo netiki patys tardytojai, nes jau penktas mėnuo, kai grasina psichiatrine ligonine.“²³² Taigi nors siekis išlaikyti aktyvų ir neretai pašaipų santykį su saugumu būdingas abiejų aptariamų neginkluotojo pasipriešinimo srovių atstovams, religinio pasipriešinimo dalyviai išsiskyrė nuolankesniu saugumo pareigūnų vertinimu.

NEGINKLUOTOJO PASIPRIEŠINIMO DALYVIS PO 1990 M.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvių likimuose ryški tendencija tęsti visuomeninę veiklą. V. Petkus buvo Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus ir piliečio teisių bei tautybių reikalų patarėjas, vėliau – valstybės konsultantas žmogaus ir piliečio teisių klausimais Lietuvos Respublikos Vyriausybėje. Jo visuomeninė veikla reiškėsi ir kitaip, pavyzdžiui, 2010 m. Mykolo Romerio universitetui jis padovanojo apie 5 000 knygų

biblioteką ir savo rankraščius. Rašymas ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu išliko viena svarbiausių V. Petkaus veiklos formų. Per gana trumpą laiką jis išleido nemažai istorinės tematikos knygų²³³. Tokia aktyvi veikla neliko neįvertinta. Už ypatingus nuopelnus Lietuvos valstybei ir žmonijos gerovei V. Petkus apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu ir Vyčio Kryžiumi. Už indėlį į diplomatiją ir tautų draugystę Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras A. Ažubalis jam įteikė garbės ženklą – „Lietuvos diplomatijos žvaigždę“, Ukrainos Respublika už nuopelnus ginant visų tautų žmogaus teises jį apdovanojo Nacionalinio didvyrio ordinu, o Estijos Respublikos Prezidentas Tomas Hendrichas Ilvesas už pastangas siekiant Baltijos šalių nepriklausomybės jam įteikė Marijos žemės kryžiaus 3-iojo laipsnio ordiną.

Atsiminimuose, paskelbtuose Lietuvai atgavus nepriklausomybę, V. Skuodis daug dėmesio skyrė išsamiam savo veiklos, susijusios su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centru (toliau – LGGRTC), dokumentavimui. Medžiaga buvo surinkta ir 2007 m. paskelbta knygoje „Melo, neapykantos ir šmeižto kronika: 1993–1997“. Šioje knygoje išryškėja pastangos LGGRTC veiklą atriboti nuo politikos, atskleidžiami asmenys, palaikę jo kaip šios įstaigos vadovo kandidatūrą arba tam prieštaravę. Kruopščioje archyvinių šaltinių, periodinės spaudos, Seimo posėdžių stenogramų, teisminės ir kitos medžiagos analizėje atsispindi tiek paties V. Skuodžio, tiek kitų asmenų biografijų momentų, kurie susiję su veikla sovietmečiu, pagrindimas viešojoje erdvėje: „Konferencijoje A. Andreiką pirmas paminėjo L. Dambrauskas. Jį papildžiau, pasakydamas, jog tai KGB agentas.“²³⁴ Atsiskleidžia ir dabartinės savo padėties vertinimas: „Fakultete mane nustebino R. B. Mikšys. Perdavęs savo šeimos palinkėjimus man, pasakė: „Dabar supranta-

te, kaip yra sunku Landsbergiui, kuris patiria tokį pat puolimą, kaip kad dabar jūs.“ Rado ką lyginti! Landsbergis pats kaltas, kad tapo paniekos objektu.“²³⁵ Vis dėlto reikėtų atsi-riboti nuo pernelyg kategoriškų V. Skuodžio nuomonių ir, remiantis jo pozicija, vertinti žmones ne pagal tai, kas jie buvo, bet kas jie yra dabar²³⁶. Žvelgdamas iš dabarties pozicijų savo veiklą neginkluotajame pasipriešinime V. Skuodis sieja su pasiaukojimu: „Kai kas mane lygina su VACLAVU HAVELU. PASAKIAU, JOG TARP MŪSŲ TIK TIEK PANAŠUMO, JOG MES ABU GYVENOME IR VEIKĖME NE SAU.“²³⁷ V. Skuodžio narsa ginant Lietuvos nepriklausomybę ir laisvę neliko nepastebėta nepriklausomoje Lietuvoje – 1999 m. jam įteiktas Vyčio Kryžiaus 3-iojo laipsnio ordinas.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę A. Terleckas atsisakė galimybės įgyti istorijos specialisto diplomą, kurio siekė sovietinės okupacijos metais. Ši savo veiksmą jis pagrindė tokiais žodžiais: „Mano darbas neprilygsta profesorių Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko studijai „CARŲ VALDŽIOJE: LIETUVA XIX AMŽIUIJE“ (VILNIUS: BALTOS LANKOS, 1996). Susižavėjimo nekelia ir S. Lazutkos mokiniai profesoriai E. Gudavičius, ypač A. Bumblauskas.“²³⁸ Vis dėlto A. Terleckas nepriklausomybės laikotarpiu daug rašė. Periodiniuose leidiniuose jis paskelbė atsiminimų apie Rusijos disidentinio judėjimo dalyvius²³⁹. A. Terlecko veikla ir indėlis į Lietuvos nepriklausomybės kovą įvertintas Vyčio Kryžiaus 3-iojo laipsnio ordinu, Lietuvos nepriklausomybės medaliu, Vytauto Didžiojo ordino Karininko kryžiumi ir Laisvės premija.

Atsiminimuose išryškėjanti bendroji vertybių sistema yra neatsiejama neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių psichologinio portreto detalė. Tai atsiskleidžia vertinant lietuvių tautą išryškinančiuose ir kritiškai aptariamuose tokiuose bruožuose kaip nuolankumas ir kuklumas: „Aiškinau, kad per

daug mes įpratinti dėkoti, dvilinki lankstytis. [...] O mes patys valgėme labai kukliai. [...] O mes dėkojome ir dėkojome...“²⁴⁰ Ypač svarbi vieta tenka sovietiniu laikotarpiu išryškėjusiam drąsos vaidmeniui: „Šiandien daugelis balių pasakoja, kad Lietuvoje siautęs toks teroras, kad jie bijoję net su savo vaikais kalbėti „apie politiką“. Tai gerokai baimės persūdintos pasakos“²⁴¹; tą patį A. Terleckas pabrėžė ir 2011 m. kovo 11 d. sakydamas kalbą Seime ir visiems palinkėdamas drąsos²⁴². Plačiau vertybių sistema atsiskleidžia abstraktesniuose samprotavimuose apie savo veiklą, kaip dažnu atveju nulemtą aplinkybių ir atsitiktinumų: „Ne visada ir aš turėjau laisvę rinktis. Galingesni užkirsdavo kelią daryti tai, kas man buvo svarbu ir būtina. Kaip ir visos ribotos būtybės, buvau priklausomas nuo atsitiktinumų.“²⁴³ Tokioje vertybių sistemoje laimė yra suvokiama kaip individuali, o ją apibrėžti galima tik ilgesnėje laiko perspektyvoje remiantis tokiais svarbiais kriterijais kaip drąsa būti nuoširdžiam pačiam sau, kaltės ir gėdos paskatinta akistata su sudėtinga patirtimi, kurios kontekste atsiveria prasmingo gyvenimo suvokimas²⁴⁴. Panaši – privalėjimui ir pasiaukojimui daug svarbos teikianti – ir J. Sasnausko pasaulėžiūra: „Man visuomet gyvenime buvo svarbus žodis „reikia“. Aišku, buvo įdomu, bet buvo ir tas „reikia“. Man ir ta kunigystė buvo, kad „reikia“. Ne dėl to, kad nori.“²⁴⁵ Tuo tarpu N. Sadūnaitė ypatingą svarbą teikia artimo meilei ir drąsai: „Mums labiausiai reikėtų meilės. Jei mes vienas kitą mylėsime, suprasime ir atjausime, tai ir mes patys geresni tapsime ir tas gėris plėsis ir ta Lietuvėlė kelsis iš visų bėdų“²⁴⁶; „Baimė yra išdavystės pradžia.“²⁴⁷ Pažymėtina, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę N. Sadūnaitės ir J. Sasnausko veikla buvo įvertinta Vyčio Kryžiaus ordinu, Lietuvos nepriklausomybės medaliu ir Sausio 13-osios atminimo medaliu. Buvęs Lietuvos ambasadorius prie Šventojo Sosto

dr. Vytautas Ališauskas 2015 m. įteikė J. Sasnauskui OFM penktąją Gailių klanų premiją „už didžiąją Mažąją ir visa kita“. Ši premija nuo 2011 m. skiriama kasmet už „viešojo gyvenimo refleksijas, išreikštas žodžiais arba darbais ir siekiančias bendrojo gėrio“. Tardamas giriamąjį žodį V. Ališauskas prilygino J. Sasnauską „žodžio baudžiauninkui“, nes „[ž]odžio baudžiauninkas nesitiki jokio atlygio ir priima gyvenimą tokį, koks jis yra“²⁴⁸. Kalbėdamas apie J. Sasnausko darbą radijuje V. Ališauskas pabrėžė: „Jis sugeba drauge su savimi tam darbui sutelkti pastoviusius, „etatinčius“, bendradarbius ir ateinančius bendradarbius, pačius įvairiausių žmones.“²⁴⁹ Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių portretuose ir po 1990 m. išlieka viešumo, bendruomeniškumo ir šių aspektų rašytinės išraiškos tendencija.

Siekiant kuo išsamiau atskleisti neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio psichologinį portretą verta trumpai apžvelgti bendrą socialinį ir kultūrinį kontekstą, kuriame šis portretas formavosi. Dešimtmečius trukusi politinė padėtis, kuri šalyje įtvirtino represijas ir ilgalaikę priespaudą, negalėjo nepalikti tam tikro pėdsako daugumos gyventojų sąmonėje, todėl įdomu palyginti, ar Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio psichologinis portretas skiriasi nuo kitų mūsų ar užsienio šalių gyventojų psichologinio portreto. Nuo panašios kultūrinės patirties neturinčių šalių, pavyzdžiui, JAV, sovietinę priespaudą patyrę Lietuvos gyventojai skiriasi stipriau išreikštomis ekstremaliomis psichologinėmis būsenomis, stipresniu išorinio pasaulio kaltinimu, bejėgystės, desperacijos jausmu, pasireiškiančiu destruktiviais polinkiais, pavyzdžiui, alkoholizmu ir savižudybėmis²⁵⁰. Lyginant sovietinę prievartą patyrusius neginkluotojo pasipriešinimo dalyvius su tokios patirties neturėjusiais, bet okupacijos sąlygomis gyvenusiais lietuviais, pastebimi panašumai dėl

susijusių su represijomis artimųjų netekčių, profesinių siekių ribojimo; kai kuriais atvejais pastarieji jaučiasi netgi blogiau nei kitų šalių politiniai kaliniai²⁵¹. Tai, kad tremtis turėjo reikšmės atsirasti kitokiam santykiui su gimtuoju kraštu, atsispindi ir J. Sasnausko žodžiuose grįžus iš tremties: „Šeši su puse metai, žinoma daug kas pasikeičia. Viskas jau buvo nutilę, išblaškyta viskas buvo.“²⁵² Ypač svarbu pažymėti, kad aktyvių neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių patirtis nuo visos kitos Lietuvos visuomenės dalies patirties skiriasi savo adaptacine funkcija – patyrusieji net itin sunkią sovietinės sistemos prievartą neretai jaučiasi geriau nei mažesnes represijas patyrę asmenys²⁵³. Taigi unikalų ir savitą neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių psichologinį portretą liudija ne tik autentiški jų atsiminimai, bet ir psichologiniais tyrimais patvirtinti duomenys.

Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių portretai įtakos Lietuvos visuomenei kontekste tiek sovietmečiu, tiek atkūrus nepriklausomybę tam tikra prasme atliko laisvų mąstytojų pavyzdžio vaidmenį. Vis dėlto, kaip galima matyti iš straipsnyje pateiktos medžiagos, šių dalyvių aštuntajame ir dešimtajame dešimtmečiuose aktyviai ir atvirai deklaruotos vertybės neįgavo universalių bendruomeninių principų reikšmės – jas ginti aktualu ir nepriklausomoje Lietuvoje: „[...] ir šiandien, jau Nepriklausomoje Lietuvoje, tikiuosi pasiekti skaitytoją savilaidos pagalba“²⁵⁴. Kai kurie autoriai²⁵⁵ kelia ne slaptosios policijos persekiojimų įtakos, nulėmusios tokią situaciją, klausimą, bet ryšio su bendrapiliečiais stoka. Didesnė neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių reikšmė visuomenei sovietiniu laikotarpiu sietina su jų įkūnyta greitos integracijos į Vakarų viltimi, kuri sumažėjo suvokus sudėtingą ir gana lėtą šio proceso pobūdį²⁵⁶. Galima pastebėti nuoseklią tapatybės apibrėžimo per atskirtį tautos tendenciją, apibūdinant

save kaip priklausantį tam tikros partijos arba tautos transcendentinei objektyviai realybei. Ši atskirtis, pavyzdžiui, turint omenyje V. Skuodį, atsiskleidžia pabrėžiamu objektyvumo siekiu („Mano nuomone, jos akivaizdus nusistatymas prieš kairiuosius rodo, kad ji negali būti objektyvi istorinių klausimų tyrinėtoja“²⁵⁷), taip pat kultūriškai, pavyzdžiui, kai A. Terleckas teigia, kad „[...] dauguma kanadiečių – daiktų ir pinigų vergai. Kas atsitiktų kanadiečiui, jeigu būtų du mėnesius vežioję po Rusijos kalėjimus, kaip kad „transportavo“ mane?“²⁵⁸ Šiuo atveju sovietmečiu ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu nuosekliai išliekantis kritiškas požiūris į visuomeninius procesus savaime formuoja didesnę ar mažesnę atskirtį („Jūs reikia laikyti visuomeninės santvarkos priešais, dviveidžiais absurdiškos („puritoniškos“) moralės skelbėjais, kosmopolitiškais susiskaldymo agentais“²⁵⁹). Psichologiniuose neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių portretuose išryškėjęs ir pagrindiniu veiklos akstinu tapęs subjektyviai jaučiamas melo ir baimės netoleravimas yra aktualus šiandieninėje Rytų Europos politikoje²⁶⁰.

Kita vertus, nepriklausomybės laikotarpiu susiformavo naujas neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių ir visuomenės santykis, kuriame vienas svarbiausių įtampos motyvų buvo neatlygintos skolos jausmas. Sovietinės okupacijos laikotarpiu šis motyvas buvo pasitelktas kaip Europos išsipareigojimo Lietuvai, „[v]iduramžiais išgelbėjusiai Europą nuo totorių ir kitų priešų“, argumentas²⁶¹, o dabar jį galima išvelgti neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių laikysenoje. A. Terlecko atsiminimuose tai perteikiama teigiant: „Nuo tų dienų prabėgo 30 metų. Bet, atrodo, Lietuvos istorikai „neturi laiko“ domėtis mūsų su Juliuku bylomis. O kam visa tai? Tegu mūsų jaunimas skaito apie „sokolovininkų“ išdavystes ir L. Truskos mintis apie tai, kad partizaninis karas buvo visiškai beprasmiškas,

neriekalingas neginkluotos „saujelės fanatikų“ pasipriešinimas, kuris Lietuvai nieko pozityvaus nedavė, o tik stiprino okupantų represijas.“²⁶²

Sukurti nuoseklų psichologinį neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvio portretą padėtų šių asmenybių ne tik sovietinio laikotarpio, bet ir nepriklausomybės meto veiklos tyrimo sintezė. Kita vertus, asmenybių portretuose gana ryškūs nuo šių dviejų skirtingų socialinių ir kultūrinių kontekstų priklausantys skirtumai. Juos lemia tiek pasipriešinimo dalyvių deklaruojamų vertybių prasmė ir svarba visuomeniniame kontekste, veiklos įtakos visuomenei ir socialinei aplinkai reikšmė, tiek ir subjektyvus savo veiklos individualios ir visuomeninės prasmės vertinimas. Pastarojo aspekto tyrimams atlikti būtinas ne tik platus istorinis žvilgsnis, bet ir analitinis požiūris į šių dienų politinius, socialinius ir kultūrinius procesus, kurių nagrinėjimas galėtų būti vienas pagrindinių ateities tyrimų tikslų.

IŠVADOS

Įsitraukimas į neginkluotąjį antisovietinį pasipriešinimą susijęs su tokio elgesio pavyzdžio modeliais artimiausioje, dažniausiai šeimos, taip pat kitų aktyvių rezistencijos dalyvių aplinkoje, kurie formavo pagrindines pogrindinės ir atviros veiklos kryptis, viešą ir bendruomeninį jos pobūdį, požiūrį į ją kaip turinčią ypatingą visuomeninę reikšmę (neretai tuo remtasi viešai deklaruojant savo poziciją per tardymą ar išsakant nuomonę teisme) ir su ja susijusios rizikos neišvengiamumo suvokimą.

Atsiminimuose išryškėja keletas svarbiausių neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių psichologinio portreto ypatumų. Įtaką visuomenei šie asmenys siejo su nujaučiamais jos lūkesčiais savo atžvilgiu, o šių lūkesčių įgyvendinimą patvirtina kitų asmenų atsiminimai ir nuomonės ano meto spaudoje. Subjektyvios savo veiklos vertinimo tendencijos neatsiejamos nuo tiesioginio santykio su sovietinio saugumo tarnybų veikla. Savo veiklos vertinimo kaita ypač atsiskleidžia patirties tremtyje kontekste ir yra susijusi su intensyvesniu savo kaip neginkluotojo pasipriešinimo dalyvio tapatybės įsisąmoninimu bei drąsiu to deklaravimu, atsiskleidžiančiu santykiuose su artimaisiais, kitais kaliniais ir tremtiniais, taip pat individualios vertybių sistemos pokyčiuose, kūrime, įtvirtinime ir gynime.

Neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių tardymų, teismų, kalinimo kalėjimuose ir psichiatrijos ligoninėse prisiminimai išryškina jų nuolatinį nenuolankų požiūrį į saugumo pareigūnus, dažnai ironišką (politinio pasipriešinimo dalyvių atveju) arba nuolankų (religinio pasipriešinimo dalyvių atveju) jų statuso kvestionavimą, išryškinant savo pranašumą ir bandant numatyti bei kontroliuoti jų veiksmus, taip pat pastangas aktyviai veikti esamoje situacijoje, nuoseklų savo įsitikinimų laikymąsi ir nuolatinį išorinės kontrolės pojūtį, kuris skatino aktyviai valdyti savo psichologinę būseną. Tuo tarpu religinio neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo dalyvių psichologiniai portretai išsiskiria nuolankiu krikščionišku požiūriu į saugumo pareigūnus ir savitu kalinimo patirties įprasminimu, atsiskleidžiančiu tarpusavio santykiuose bendrąja prasme, savo asmenybės vertinime ir socialiniame kontekste.

Nuorodos

- ¹ *Istoriografija ir atvira visuomenė. Tarptautinės mokslinės konferencijos Vilniaus universiteto istorijos fakultete medžiaga 1996 09 24–29*, Vilnius, 1998, p. 95.
- ² *Ibid.*, p. 101–102.
- ³ Vytauto Skuodžio baudžiamoji byla, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 46, b. 1657.
- ⁴ Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, *ibid.*
- ⁵ Ž. Račkauskaitė, „Paspriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame–aštuntajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2 (4), p. 52–69.
- ⁶ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999, p. 446.
- ⁷ B. Kuklytė, „Roko maršai per Lietuvą 1987–1989 m. Žvilgsnis į Dainuojančią revoliuciją“, *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1 (23), p. 76–88.
- ⁸ *Lietuvos Helsinkio grupė (dokumentai, atsiminimai, laišakai)*, Vilnius, 1999, p. 653.
- ⁹ G. Šidlauskas, *Lietuvos laisvės lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės*, Vilnius, 2004, p. 522.
- ¹⁰ A. Kazakevičius, „Pogrindinė Rusijos solidaristų organizacija ir Lietuva“, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1 (21), p. 126–167.
- ¹¹ R. Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos ir raida 1969–1973 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 1 (13), p. 93–112.
- ¹² L. Tatarūnas, „Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 1 (11), p. 117–129.
- ¹³ V. Vasiliauskaitė, *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida, 1972–1989*, Vilnius, 2006, p. 176.
- ¹⁴ S. Tichomirovas, „Sergejaus Kovaliovo veikla disidentiniame judėjime ir ryšiai su Lietuva“, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1 (21), p. 105–124.
- ¹⁵ A. Streikus, *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*, Vilnius, 2007.
- ¹⁶ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius, 2002, p. 376.
- ¹⁷ J. Starkauskas, *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius, 2007, p. 192.
- ¹⁸ *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*, Vilnius, 2004, p. 271.
- ¹⁹ E. Jaseliūnas, „Periodinės savilaidos formavimas: sovietinio disidentizmo reiškinys ir Lietuvos katalikiškasis judėjimas“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 1 (11), p. 7–43.
- ²⁰ L. Donskis, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*, Vilnius, 2005, p. 122.
- ²¹ *Ibid.*, p. 161.
- ²² E. Jaseliūnas, *op. cit.*, p. 12.
- ²³ S. Kitayama, D. Cohen, *Handbook of Cultural Psychology*, New York, 2010, p. 109.
- ²⁴ *Ibid.*, p. 137.
- ²⁵ R. F. Baumeister, *The Cultural Animal: Human Nature, Meaning, and Social Life*, Oxford, UK, 2005.
- ²⁶ S. Kitayama, S. Duffy, T. Kawamura, J. Larsen, „Perceiving an Object and its Context in Different Cultures: A Cultural Look at New Look“, *Psychological Science*, 2003, Vol. 14 (3), p. 201.
- ²⁷ G. Mead, G. Herbert, *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*, Chicago, 1934.
- ²⁸ B. Fowkes, *The Disintegration of the Soviet Union: A Study in the Rise and Triumph of Nationalism*, London, 1996, p. 90–91.
- ²⁹ *Ibid.*
- ³⁰ V. Klumbys, „Pogrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios savilaidos pradžia Lietuvoje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2 (12), p. 179–208.
- ³¹ N. Putinaitė, „Sovietinės sekuliarios apeigos ir perkeistas žmogiškumas“, *Naujasis Židinyš-Aidai*, 2014, Nr. 3, p. 25.
- ³² *Ibid.*, p. 31.
- ³³ „Mokslininkai ir disidentai“, *Metmenys*, 1981, Nr. 41, p. 171.
- ³⁴ S. Kitayama, D. Cohen, *op. cit.*, p. 4.
- ³⁵ N. Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai: Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius, 2004, p. 174.
- ³⁶ E. Jaseliūnas, *op. cit.*, p. 12.
- ³⁷ Antano Terlecko baudžiamosios bylos nuosprendis, 1973 m. gruodžio 26 d., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 2.
- ³⁸ *Ibid.*, l. 13.
- ³⁹ Vytauto Skuodžio baudžiamosios bylos nuosprendis, 1981 m. sausio 5 d., *ibid.*, f. K-40, ap. 58, b. 47756/3, t. 1.
- ⁴⁰ *Ibid.*, l. 177.
- ⁴¹ E. Jaseliūnas, *op. cit.*, p. 1.
- ⁴² „Mokslininkai ir disidentai“, p. 168.
- ⁴³ *Ibid.*, p. 172.
- ⁴⁴ „Teisinis komitetas nutarė“, *Naujienos*, 1974, liepos 29; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 15.

⁴⁵ „Okupanto pjautuvus vėl rėžia Lietuvos disidentus“, *Keleivis* (Bostonas), 1977, Nr. 33, p. 1; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 18.

⁴⁶ „Kratos, tardymai ir areštai: Antano Terlecko butą kratė dvi dienas“, *Draugas*, 1978, lapkričio 28; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 20.

⁴⁷ „Kratos, tardymai ir areštai Lietuvoje“, *Vatikano radijas*, 1979, kovo 18, 20.45; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 21.

⁴⁸ K. Burinskaitė, „Kompromitavimas – vienas KGB metodų formuojant viešąją nuomonę“, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, Nr. 2 (20), p. 63.

⁴⁹ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje: rezistentų prisiminimai (1970–1986)*, Vilnius, 2011, p. 10.

⁵⁰ K. Aurimas, „Viktoras Petkus. Kovotojas už žmogaus teises“, *Aušra*, 1979, Nr. 18 (58), p. 136–144.

⁵¹ S. Tichomirovas, op. cit., p. 117.

⁵² K. Burinskaitė, op. cit., p. 70.

⁵³ P. Biveinis, A. P. Kasperavičius, „Tautiniai santykiai Lietuvoje 1988–1992 metais“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 20, Vilnius, 2007.

⁵⁴ P. Rimkevičius, „Dergštai“, *Komjaunimo tiesa*, 1974, kovo 30; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 14.

⁵⁵ Vytauto Skuodžio charakteristika, LYA, f. K-40, ap. 58, b. 47756/3, t. 1, l. 91.

⁵⁶ Ibid., l. 85.

⁵⁷ Ibid., l. 91.

⁵⁸ Ibid., l. 93–94.

⁵⁹ Ibid., l. 94.

⁶⁰ V. Klumbys, op. cit., p. 181.

⁶¹ A. Terleckas, op. cit., p. 9.

⁶² L. Pociūnienė, P. Savickas, *Disidentai* (dokumentinis filmas), 2013.

⁶³ S. Tichomirovas, op. cit., p. 116.

⁶⁴ „Lietuviškoji apžvalga“, *Amerikos balsas*, 1979, lapkričio 4, 18.00; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 30.

⁶⁵ A. Terleckas, „Kančios kelias (Antano Terlecko skaudi gyvenimo istorija): TSRS saugumo komiteto pirmininkui I. V. Andropovui“, *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1976, Nr. 21, p. 291–313.

⁶⁶ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 56.

⁶⁷ *Baltijos šalių kelias į Nepriklausomybę, 1987–1989 metai: Įvykių kronika*, Vilnius, 1997, p. 57.

⁶⁸ „Viktoro Petkaus netektis – praradimas ne tik Lietuvai“, in *Bernardinai* [interaktyvus], 2012, gegužės 2 [Žiūrėta 2015 m. sausio 5 d.], interneto prieiga: <[http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-](http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-05-02-viktoro-petkaus-netektis-praradimas-ne-tik-lietuvai/81546)

05-02-viktoro-petkaus-netektis-praradimas-ne-tik-lietuvai/81546>.

⁶⁹ G. Narbutaitė, „Viktoras Petkus“, *Vilnijos vartai. Vilniaus apskrities kraštotyra* [interaktyvus], 2015 [Žiūrėta 2015 m. gegužės 2 d.], interneto prieiga: <<http://www.vilnijosvartai.lt/personalities/view/?id=434>>.

⁷⁰ „How Baltic States Torment Russia“, *U.S. News & World Report*, Sept 25, 1978, p. 43; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47756/3, t. 20, l. 175.

⁷¹ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 124.

⁷² K. Aurimas, op. cit., p. 138.

⁷³ „On the Exclusion of Seven Students from the Vienuolis Middle School (Vilnius)“, *Moscow Helsinki Monitoring Group* [interaktyvus], 8 December, 1976, Memorial Society, Moscow, Archive of History of Dissent, Fond 101, opis 1, Box 2-3-6 [Žiūrėta 2015 m. balandžio 24 d.], interneto prieiga: <<http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB387/>>.

⁷⁴ V. Klumbys, op. cit., p. 198.

⁷⁵ Vytauto Skuodžio baudžiamoji byla, LYA, f. K-40, ap. 58, b. 47756/3, t. 15, l. 23.

⁷⁶ V. Skuodis, „Pasauliečių“ ir „dvasiškių“ dialogas“, *Akiračiai*, 1979, birželis–liepa, Nr. 6, p. 6–7.

⁷⁷ V. Klumbys, op. cit., p. 185.

⁷⁸ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 10.

⁷⁹ Ibid., p. 153.

⁸⁰ Ibid., p. 77.

⁸¹ Ibid., p. 98.

⁸² Ibid., p. 130.

⁸³ V. Klumbys, op. cit., p. 184.

⁸⁴ K. Aurimas, op. cit., p. 136.

⁸⁵ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 107.

⁸⁶ Ibid., p. 108.

⁸⁷ R. Sakalauskaitė, *Neokupuotas* (dokumentinis filmas), 2012.

⁸⁸ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.

⁸⁹ A. Terleckas, „Dar kartą apie žydus ir lietuvius“, *Akiračiai*, 1979, Nr. 8, p. 4.

⁹⁰ „Išrašas iš „Amerikos balso“ radijo stoties laidos, priimtose 1979 m. rugsėjo 30 d. 20 val.“, Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 26.

⁹¹ S. Lengvinienė, „Kunigo Bronislovo Laurinavičiaus veikla ginant tikinčiųjų ir apskritai žmogaus teises sovietmečiu“, *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2000, p. 108.

⁹² *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, Vilnius, 1993, p. 225.

⁹³ „Antanas Terleckas – šių dienų Lietuvos nacionalistas“, *Keleivis*, 1975, birželio 10, p. 3;

- Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 17.
- ⁹⁴ K. Burinskaitė, *LSSR KGB veiklos ideologiniai ir politiniai aspektai 1954–1990 (daktaro disertacija)*, Vilnius, 2011.
- ⁹⁵ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 11.
- ⁹⁶ *Ibid.*, p. 97.
- ⁹⁷ *Ibid.*, p. 134.
- ⁹⁸ *Ibid.*, p. 312.
- ⁹⁹ N. Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, p. 157.
- ¹⁰⁰ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 111.
- ¹⁰¹ *Ibid.*, p. 110.
- ¹⁰² N. Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, p. 160.
- ¹⁰³ M. Kareniauskaitė, „Lietuvos neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo antrosios sovietų okupacijos metais ištakos ir veiksniai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 2 (30), p. 138–140.
- ¹⁰⁴ „Mokslininkai ir disidentai“, p. 173.
- ¹⁰⁵ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 98.
- ¹⁰⁶ K. Aurimas, op. cit., p. 136.
- ¹⁰⁷ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 111.
- ¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 232.
- ¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 233.
- ¹¹⁰ *Ibid.*, p. 240.
- ¹¹¹ *Ibid.*, p. 115.
- ¹¹² *Ibid.*, p. 122.
- ¹¹³ *Ibid.*, p. 168.
- ¹¹⁴ V. Skuodžio 1980 m. balandžio 22 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-40, ap. 58, b. 47756/3, t. 1, l. 127.
- ¹¹⁵ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 168.
- ¹¹⁶ *Ibid.*, p. 240.
- ¹¹⁷ *Ibid.*, p. 169.
- ¹¹⁸ *Ibid.*, p. 55.
- ¹¹⁹ K. Aurimas, op. cit., p. 139.
- ¹²⁰ R. Sakalauskaitė, *Neokupuotas* (dokumentinis filmas), 2012.
- ¹²¹ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 100.
- ¹²² K. Burinskaitė, *LSSR KGB veiklos ideologiniai ir politiniai aspektai 1954–1990*.
- ¹²³ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 24.
- ¹²⁴ *Ibid.*, p. 171.
- ¹²⁵ L. Dambrauskas, *Svetimų nepalaužtas, savų nepaklupdytas: Apie antisovietinės rezistencijos dalyvį Vytautą Skuodį*, Kaunas, 1999, p. 12.
- ¹²⁶ L. Pociūnienė, P. Savickas, *Disidentai* (dokumentinis filmas), 2013.
- ¹²⁷ *Ibid.*
- ¹²⁸ Vytauto Skuodžio 1980 m. balandžio 22 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-40, ap. 28, b. 477565/3, t. 1, l. 122.
- ¹²⁹ *Ibid.*, l. 124.
- ¹³⁰ K. Burinskaitė, *LSSR KGB veiklos ideologiniai ir politiniai aspektai 1954–1990*.
- ¹³¹ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 51.
- ¹³² K. Aurimas, op. cit., p. 142.
- ¹³³ *Ibid.*
- ¹³⁴ *Ibid.*
- ¹³⁵ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 34.
- ¹³⁶ *Ibid.*, p. 180.
- ¹³⁷ *Ibid.*, p. 24.
- ¹³⁸ *Ibid.*, p. 177.
- ¹³⁹ *Ibid.*, p. 181.
- ¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 173.
- ¹⁴¹ R. Sakalauskaitė, *Neokupuotas* (dokumentinis filmas), 2012.
- ¹⁴² A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 173.
- ¹⁴³ *Ibid.*, p. 181.
- ¹⁴⁴ K. Aurimas, op. cit., p. 139.
- ¹⁴⁵ *Ibid.*
- ¹⁴⁶ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 173.
- ¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 225.
- ¹⁴⁸ K. Burinskaitė, *LSSR KGB veiklos ideologiniai ir politiniai aspektai 1954–1990*.
- ¹⁴⁹ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 27.
- ¹⁵⁰ *Ibid.*, p. 28.
- ¹⁵¹ *Ibid.*, p. 30.
- ¹⁵² V. Bukovskij, S. Gluzmas, „Psichiatrijos vadovas disidentams“, *Naujasis Židinyš-Aidai*, 2010, Nr. 11, p. 382.
- ¹⁵³ N. Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, p. 171.
- ¹⁵⁴ L. Dambrauskas, op. cit., p. 12.
- ¹⁵⁵ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 34.
- ¹⁵⁶ „Viktoro Petkaus netektis – praradimas ne tik Lietuvai“, in *Bernardinai* [interaktyvus], 2012, gegužės 2 [žiūrėta 2015 m. sausio 5 d.], interneto prieiga: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-05-02-viktoro-petkaus-netektis-praradimas-ne-tik-lietuvai/81546>>.
- ¹⁵⁷ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 237.
- ¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 51.
- ¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 323.
- ¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 236.
- ¹⁶¹ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 271.
- ¹⁶² *Ibid.*, p. 275–276.
- ¹⁶³ *Ibid.*, p. 268.
- ¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 294.
- ¹⁶⁵ L. Dambrauskas, op. cit., p. 12.
- ¹⁶⁶ „Mokslininkai ir disidentai“, p. 170.
- ¹⁶⁷ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 104.
- ¹⁶⁸ *Ibid.*
- ¹⁶⁹ K. Aurimas, op. cit., p. 140.
- ¹⁷⁰ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 105.

- ¹⁷¹ N. Putinaitė, „Sovietinės sekuliarios apeigos ir perkeistas žmogiškumas“, p. 31.
- ¹⁷² Ibid.
- ¹⁷³ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, p. 40.
- ¹⁷⁴ Ibid., p. 43.
- ¹⁷⁵ B. Fowkes, op. cit., p. 112.
- ¹⁷⁶ Ibid.
- ¹⁷⁷ J. Belzen, *Towards Cultural Psychology of Religion: Principles, Approaches, Applications*, Springer Science & Business Media, 2010, p. 236.
- ¹⁷⁸ N. Sadūnaitė, *Gerojo Dievo globoje*, Ateitis (JAV), 1991, p. 40.
- ¹⁷⁹ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ¹⁸⁰ Ibid.
- ¹⁸¹ „Užsienio spauda apie Lietuvą“, *Vatikano radijas*, 1981, kovo 11, 20.00; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 51.
- ¹⁸² G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ¹⁸³ Ibid.
- ¹⁸⁴ A. Anušauskas, „Paspriešinimo židiniai: pagrindinė spauda 1944–1987 metais“, *Darbai ir dienos*, 2004, Nr. 38, p. 55.
- ¹⁸⁵ N. Sadūnaitė, op. cit., p. 87.
- ¹⁸⁶ Ibid., p. 82.
- ¹⁸⁷ Ibid., p. 34.
- ¹⁸⁸ Ibid., p. 83.
- ¹⁸⁹ Ibid., p. 86.
- ¹⁹⁰ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, Chicago, 1985, p. 7.
- ¹⁹¹ S. Tichomirovas, op. cit., p. 112.
- ¹⁹² *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1974, gegužės 14.
- ¹⁹³ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ¹⁹⁴ Ibid.
- ¹⁹⁵ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 123.
- ¹⁹⁶ „Užsienio spauda apie Lietuvą“, *Vatikano radijas*, 1981, kovo 11, 20.00; Dokumentų apie Antaną Terlecką rinkinys, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1657, l. 53.
- ¹⁹⁷ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 128.
- ¹⁹⁸ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ¹⁹⁹ N. Sadūnaitė, *Gerojo Dievo globoje*, p. 15–16.
- ²⁰⁰ V. Klumbys, op. cit., p. 185.
- ²⁰¹ *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 273–274.
- ²⁰² B. Fowkes, op. cit., p. 90–91.
- ²⁰³ *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*, 1974, gegužės 14.
- ²⁰⁴ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²⁰⁵ L. Pociūnienė, P. Savickas, *Disidentai* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²⁰⁶ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 85.
- ²⁰⁷ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²⁰⁸ D. Kowalewski, A. Greil, „Ecumenism, Soviet-Dissident Style“, *Sociological Analysis*, Vol. 46, No. 3, 1985, p. 278.
- ²⁰⁹ Ibid.
- ²¹⁰ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 52.
- ²¹¹ L. Pociūnienė, P. Savickas, *Disidentai* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²¹² G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²¹³ V. Pociūnienė, P. Savickas, *Disidentai* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²¹⁴ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²¹⁵ Ibid.
- ²¹⁶ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 7.
- ²¹⁷ Ibid., p. 17.
- ²¹⁸ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²¹⁹ Ibid.
- ²²⁰ Ibid.
- ²²¹ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 81.
- ²²² L. Pociūnienė, P. Savickas, *Disidentai* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²²³ Ibid.
- ²²⁴ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje* (dokumentinis filmas), p. 128.
- ²²⁵ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²²⁶ Ibid.
- ²²⁷ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 13.
- ²²⁸ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²²⁹ Ibid.
- ²³⁰ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 14.
- ²³¹ L. Pociūnienė, P. Savickas, *Disidentai* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²³² N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 34.
- ²³³ L. Dambrauskas, op. cit., p. 12.
- ²³⁴ V. Skuodis, *Melo, neapykantos ir šmeižto kronika: 1993–1997*, Vilnius, 2007, p. 35.
- ²³⁵ Ibid., p. 37.
- ²³⁶ Ibid., p. 24.
- ²³⁷ Ibid., p. 56.
- ²³⁸ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 16.
- ²³⁹ A. Terleckas, „Tokius prisimenu Andrejų Sacharovą, Sergejų Kovaliovą ir kitus Maskvos disidentus“, *Literatūra ir menas*, 1997, rugsėjo 6, p. 13–20.

- ²⁴⁰ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 164.
- ²⁴¹ Ibid.
- ²⁴² G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²⁴³ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 326.
- ²⁴⁴ Ibid., p. 327–328.
- ²⁴⁵ G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²⁴⁶ L. Pociūnienė, P. Savickas, *Disidentai* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²⁴⁷ N. Sadūnaitė, *KGB akiratyje*, p. 34.
- ²⁴⁸ V. Ališauskas, „Laudatio kun. Juliu Sasnauskui OFM“, *Naujasis židinys–Aidai*, 2015, Nr. 2, p. 3.
- ²⁴⁹ Ibid., p. 4.
- ²⁵⁰ D. Gailienė, „Savižudybės Lietuvoje: Socio-kultūrinis kontekstas“, *Naujasis židinys–Aidai*, 2015, Nr. 2, p. 13.
- ²⁵¹ D. Gailienė, E. Kazlauskas, „Po penkiasdešimt metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai“, in *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*, Vilnius, 2004, p. 119.
- ²⁵² G. Kajėnas, *Mažųjų revoliucija* (dokumentinis filmas), 2013.
- ²⁵³ E. Kazlauskas, *Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės (daktaro disertacija)*, Vilnius, 2006.
- ²⁵⁴ A. Terleckas, *Antanas Terleckas prieš Algirdą Brazauską*, Vilnius, 1994, p. 55.
- ²⁵⁵ V. Tismaneanu, *Išsivadavimo fantazijos: pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas*, Vilnius, 2003, p. 240.
- ²⁵⁶ Ibid., p. 243.
- ²⁵⁷ V. Skuodis, *Melo, neapykantos ir šmeižto kronika: 1993–1997*, p. 30.
- ²⁵⁸ A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 240.
- ²⁵⁹ V. Tismaneanu, op. cit., p. 249.
- ²⁶⁰ Ibid., p. 253.
- ²⁶¹ N. Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, p. 180.
- ²⁶² A. Terleckas, *Laisvės priešaušryje*, p. 175.

Gauta 2015 10 27
Vilniaus universitetas,
Filosofijos fakultetas,
Universiteto g. 9, Vilnius

Asta Masiulionytė

A PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF A PARTICIPANT OF THE UNARMED RESISTANCE

Summary

The article provides a new approach, which allows analysing the history of the unarmed resistance within the context of its active participants. With the emphasis on personal experience and the analysis of its subjective evaluation, a psychological portrait (in a broad sense) of a participant of the unarmed resistance is identified. The aim of the article is to draw a psychological portrait of a participant of the unarmed resistance based on individual experience of political and religious unarmed resistance by its participants and subjective assessment of this experience in both the Soviet period and the period of independent Lithuania.

In order to achieve this aim, the following objectives are implemented: 1) analysis of the circumstances for involvement in the unarmed anti-Soviet resistance, types of involvement, and subjective evaluation of the involvement by the participants themselves; 2) clarification of the trends in the attitudes of the participants in the unarmed anti-Soviet resistance towards their activities within the context of their experience of various encounters with the Soviet offensive; 3) exploration of the key aspects in the experience concerning persecution, searches, interrogations, and enforcement of sentences that reveal the most important traits of the person's character and their dynamics; 4) research of the trends of the consistency in personality of the participants in the unarmed anti-Soviet resistance within the context of the independent Lithuania; 5) comparison of

the psychological portraits of the participants of religious and political unarmed resistance in the Soviet period and the period of independent Lithuania.

Based on the research, it may be concluded that the involvement in the unarmed anti-Soviet resistance is related to the models of such behaviour in the closest environment, which affected the main directions of resistance activities, their communal nature and attitudes towards individual anti-Soviet resistance. Trends in subjective assessment of these activities – most clearly manifested in the experience in labour camps and exile and associated with the formation, ascertaining, maintenance and defence of the individual system of values – were determined by direct interaction with the activities of the Soviet security services. The wish to foresee and control the actions of the opposition or unfavourable situations, permanent questioning of the social status of the opposition, and suspicion and mistrust, which are not generalised more broadly, are elements of the psychological portrait best revealed in the direct contact with the interrogation procedures of the Soviet security services, court proceedings and imprisonment. Portraits of the participants of the unarmed religious resistance reveal their more favourable attitude towards security personnel and giving meaning to their prison experience manifest in their interpersonal relations in a general sense, within the context of evaluation of their personality and their relationship with the world.